

Установа вышэйшай адукацыі
“Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка”

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Прарэктар па вучэбнай рабоце

А.В.Макоўчык

2021 г.

Рэгістрацыйны № УД 81-8-13 / вуч.

БЕЛАРУСКАЯ ДЫЯЛЕКТАЛОГІЯ

**Вучэбная праграма ўстановы вышэйшай адукацыі
па вучэбнай дысцыпліне для спецыяльнасцей:**

- 1 – 02 03 01 Беларуская мова і літаратура;
- 1 – 02 03 03 Беларуская мова і літаратура.
Замежная мова (з указаннем мовы)

2021 г.

Вучэбная праграма распрацавана на аснове адукацыйных стандартаў вышэйшай адукацыі АСВА 1-02 03 01-2021 і АСВА 1-02 03 03-2021, вучэбных планаў для спецыяльнасцей 1-02 03 01 Беларуская мова і літаратура; 1-02 03 03 Беларуская мова і літаратура. Замежная мова (з указаннем мовы).

СКЛАДАЛЬНІК:

Ю. В. Чарнякевіч, дацент кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”, кандыдат філалагічных навук.

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

М. Р. Прыгодзіч, загадчык кафедры гісторыі беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, доктар філалагічных навук, прафесар;

В. А. Шклярый, старшы навуковы супрацоўнік аддзела дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі філіяла “Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа” ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі”, кандыдат філалагічных навук.

УЗГОДНЕНА:

Дырэктар ДУА
“Сярэдняя школа № 190 г. Мінска” Л. М. Шыцік

РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ:

Кафедрай мовазнаўства і лінгвадыдактыкі ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”
(пракакол № 11 ад 20.05.2021 г.)
Загадчык кафедры Д. В. Дзятко

Навукова-метадычным саветам ўстановы вышэйшай адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”
(пракакол № 2 ад 13.07. 2021 г.)

Афармленне вучэбнай праграмы і суправаджальных матэрыялаў дзеючым патрабаванням Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь адпавядае.

Метадыст вучэбна-метадычнага аддзела С. А. Старадуб

Дырэктар бібліятэкі Н. П. Сяткоўская

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

“Беларуская дыялекталогія” – вучэбная дысцыпліна, якая знаёміць з вынікамі даследавання дыялектнай мовы і раскрывае асноўныя заканамернасці яе функцыянавання, паказвае найважнейшыя асаблівасці беларускай дыялектнай мовы на ўсіх ўзроўнях моўнай сістэмы ў структурна-тэрытарыяльных разнавіднасцях, тлумачыць сувязь і агульныя рысы з сістэмай літаратурнай мовы, прадстаўляе сістэму навуковых паняццяў гэтай лінгвістычнай галіны і асноўныя дасягненні ў даследаванні народных гаворак.

Праграма “Беларуская дыялекталогія” дапаможа студэнтам сістэматызаваць набытыя веды пры вывучэнні іншых лінгвістычных дысцыплін, навучыць будучых настаўнікаў заўважаць, кваліфікаваць і выпраўляць памылкі вучняў, у тым ліку абумоўленыя ўплывам дыялектнага маўлення і праблемамі білінгвізму ў краіне.

Асноўныя мэты выкладання вучэбнай дысцыпліны:

- сфарміраваць у будучых настаўнікаў уяўленне пра беларускую нацыянальную мову ва ўсёй разнастайнасці формаў яе існавання;
- развіць практычныя навыкі выяўляць і назіраць дыялектныя асаблівасці ў мове жыхароў пэўнай мясцовасці, запісваць і аналізаваць канкрэтны дыялектны матэрыял;
- пазнаёміць студэнтаў з гісторыяй станаўлення і этапамі развіцця беларускай дыялекталогіі і яе асноўнымі дасягненнямі;
- выхаваць любоў і павагу да духоўнай і інтэлектуальнай спадчыны беларускага народа, пачуццё нацыянальнай самапавагі і самаідэнтыфікацыі.

Задачы вывучэння вучэбнай дысцыпліны:

- пазнаёміць студэнтаў з сістэмай навуковых паняццяў, прынятай у беларускай дыялекталагічнай навуцы, і метадамі дыялекталагічных даследаванняў;
- выпрацаваць навыкі апрацоўкі і аналізу асаблівасцей дыялектнай мовы;
- навучыць методыцы палявых даследаванняў і запісу асаблівасцей дыялектнай мовы, у тым ліку і з выкарыстаннем сучасных тэхнічных сродкаў;
- паказаць сувязь дыялекталогіі з рознымі раздзелаў беларускага мовазнаўства і іншымі гуманітарнымі навукамі;
- падрыхтаваць будучага настаўніка роднай мовы да самастойнай працы ва ўмовах мясцовага дыялекту.

Месца вучэбнай дысцыпліны ў шэрагу іншых дысцыплін.

У сістэме лінгвістычных дысцыплін “Беларуская дыялекталогія” на філалагічных факультэтах са спецыяльнасцю “беларуская мова” займае важнае месца. Вучэбны курс працягвае цыкл лінгвістычных дысцыплін і мае цесную сувязь з курсамі “Сучасная беларуская літаратурная мова”, “Беларуская анамастыка”, “Беларуская лінгвакультуралогія”, “Гісторыя беларускай літаратурнай мовы”.

Сувязь вучэбнай дысцыпліны з іншымі дысцыплінамі.

Вучэбная дысцыпліны “Беларуская дыялекталогія” звязана з такімі вучэбнымі дысцыплінамі, як “Сучасная беларуская літаратурная мова”, “Гісторыя беларускай літаратурнай мовы”, а таксама са школьным курсам беларускай мовы. Лекцыйныя і практычныя заняткі накіраваны на выяўленне лінгвістычных і культуралагічных аспектаў беларускай мовы, што з’яўляецца надзвычай важным ва ўмовах білінгвізму.

У выніку вывучэння дысцыпліны студэнт павінен

ведаць:

- сувязь дыялекталогіі з рознымі раздзеламі беларускага мовазнаўства і іншымі гуманітарнымі навукамі;
- гісторыю станаўлення і этапы развіцця беларускай дыялекталогіі;
- асноўныя дасягненні айчынных навукоўцаў у галіне беларускай дыялектнай лексікаграфіі, фразеаграфіі і лінгвагеаграфіі;
- групоўку беларускіх гаворак, асноўныя асаблівасці асобных дыялектаў і груп гаворак на ўсіх узроўнях мовы;
- асаблівасці фарміравання сучаснай беларускай літаратурнай мовы на аснове народных гаворак;
- навуковую, вучэбную і даведачную літаратуру па дадзенай галіне мовазнаўчай навукі.

У выніку вывучэння дысцыпліны студэнт павінен

умець:

- збіраць, апрацоўваць, класіфікаваць і аналізаваць дыялектны матэрыял;
- параўноўваць моўную сістэму гаворкі з сістэмай літаратурнай мовы на ўсіх узроўнях;
- выкарыстоўваць тэхнічныя сродкі для збірання, апрацоўкі і аналізу моўных фактаў;
- складаць дыялектны слоўнік і лінгвістычную карту;
- выкарыстоўваць метады, прыёмы, сродкі і формы навучання роднай мове ў дыялектным асяроддзі;
- карыстацца навукавай, вучэбна-метадычнай і даведачнай літаратурай па беларускай дыялекталогіі.

У выніку вывучэння дысцыпліны студэнт павінен

валодаць:

- сістэмай навуковых паняццяў беларускай дыялекталогіі;
- метадамі дыялекталагічных даследаванняў і метадыкай збіральніцкай працы;
- метадыкай выкладання роднай мовы ў дыялектных умовах;
- навыкамі арганізацыі навукавай дыялекталагічнай працы вучняў і кіравання дыялекталагічным гуртком.

Сацыяльныя кампетэнцыі наступныя:

СК-4. Выяўляць тэрытарыяльныя асаблівасці беларускай нацыянальнай мовы ў супастаўленні з літаратурнай мовай, ажыццяўляць іх дыяхранічную і лінгвагеаграфічную інтэрпрэтацыю.

Структура зместу вучэбнай дысцыпліны

У аснову структуравання зместу вучэбнага матэрыялу дысцыпліны пакладзены прынцып тэматычнага падыходу, які прадугледжвае падзел вучэбнага матэрыялу на адносна самастойныя раздзелы (тэмы).

Па кожнай вучэбнай тэме ў адпаведнасці з яе мэтамі і задачамі па фарміраванні і развіцці ў студэнтаў канкрэтных кампетэнцый выкладчык (кафедра) праектуе і рэалізуе канкрэтныя педагагічныя тэхналогіі.

Найбольш перспектыўныя і эфектыўныя сучасныя інавацыйныя адукацыйныя сістэмы і тэхналогіі наступныя: вучэбна-метадычны комплекс, блочна-модульная, модульна-рэйтынгавая і крэдытная сістэмы, інфармацыйныя тэхналогіі, метадыкі актыўнага навучання.

Структура зместу вучэбнай дысцыпліны ўключае ўводзіны і вучэбныя раздзелы (тэмы). Тэматычны змест вучэбнай дысцыпліны рэалізуецца ў наступных формах: практычныя заняткі, самастойная праца студэнтаў.

Вучэбная дысцыпліна чытаецца на 1 курсе ў 2-ім семестры. На вывучэнне вучэбнай дысцыпліны для спецыяльнасці 1-02 03 01 Беларуская мова і літаратура і спецыяльнасці 1-02 03 03 Беларуская мова і літаратура. Замежная мова ўсяго адводзіцца 100 гадзін. Аўдыторных 56 гадзін, з іх 28 – лекцыйных і 28 – практычных, самастойная праца 44 гадзіны.

Форма атыстацыі: 2 семестр – **залік**.

Размеркаванне гадзін на дзённым аддзяленні на 1 курсе:

семестр	усяго гадзін	аўдыторныя	лекцыі	практычныя	КСР		самаст. праца	форма кантролю
					лк	пр		
2	100	56	28	28	2	4	44	залік

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

1. Уводзіны. Прадмет, змест і задачы курса "Беларуская дыялекталогія", яе месца ў сістэме філалагічнай адукацыі. Навукова-тэарэтычнае значэнне дыялекталогіі. Сувязь дыялекталогіі з іншымі навукамі: лінгвістычнымі – гісторыяй мовы, сучаснай беларускай літаратурнай мовай, анамастыкай; нелінгвістычнымі – гісторыяй, этнаграфіяй, археалогіяй, фалькларыстыкай, літаратуразнаўствам, краязнаўствам.

Практычнае значэнне вывучэння дыялекталогіі пры авалоданні нормаў беларускай літаратурнай мовы. Выкарыстанне фактаў дыялекталогіі ў выкладанні курса беларускай мовы ў школе.

Выхаваўчае значэнне дыялекталогіі ў фарміраванні маўленчай культуры асобы.

2. Дыялекталогія як раздзел мовазнаўства.

2.1. Дыялектная мова і літаратурная мова – дзве формы існавання нацыянальнай мовы. Апісальная (сінхранічная, статычная) і гістарычная (дыяхранічная) дыялекталогія.

Сістэма навуковых паняццяў у дыялекталогіі: гаворка, група гаворак (дыялектная група), дыялект, дыялектная мова, дыялектнае маўленне, сістэма дыялектнай мовы, структура дыялектнай мовы і інш.

Тэрытарыяльныя (мясцовыя) дыялекты. Сацыяльныя дыялекты (прафесійныя дыялекты і жаргоны – тайныя жаргоны, жаргоны дваранскіх салонаў, групавыя або карпаратыўныя жаргоны, шляхецкі жаргон і інш.), сфера іх выкарыстання.

Асноўныя раздзелы дыялекталогіі: фаналогія, граматыка, лексікалогія, лексікаграфія, лінгвагеаграфія, аб'екты іх даследаванняў.

Крыніцы вывучэння беларускай дыялектнай мовы. Запісы фалькларыстаў, этнографіі XIX – XXI стст., мастацкія творы пачатку фарміравання сучаснай беларускай літаратурнай мовы, матэрыялы дыялектолагаў XIX – XXI стст. (друкаваныя, рукапісныя, магнітафонныя, лічбавыя), дыялектныя слоўнікі, хрэстаматыі вуснага маўлення, лінгвістычныя атласы і інш.

Метады даследавання дыялектнай мовы. Непасрэднае назіранне – асноўны метады вывучэння дыялектнай мовы. Анкетны метады. Экспедыцыйны метады. Умовы і формы арганізацыі дыялекталагічных экспедыцый. Экспедыцыйны метады як асноўны і найбольш надзейны пры збіранні дыялектных матэрыялаў. Выкарыстанне тэхнічных сродкаў. Асаблівасці запісу матэрыялаў па лексіцы, фанетыцы, марфалогіі і сінтаксісе. Апрацоўка сабраўнага дыялектнага матэрыялу, пашпартызацыя, каталагізацыя і захоўванне.

Праграмы і інструкцыі для збірання дыялектнага матэрыялу, іх тыпы ў залежнасці ад мэта і задач даследаванняў.

2.2. З гісторыі беларускай дыялекталогіі. Станаўленне і развіццё беларускай дыялекталогіі (XIX – пачатак XX ст.).

Адлюстраванне асаблівасцей беларускіх гаворак на розных моўных узроўнях у фальклорных і этнаграфічных працах першай паловы XIX ст. П. Шафарыка, З. Даленгі-Хадакоўскага, Я. Чачота, П. Шпілеўскага, І. Шыдлоўскага, П. Кушына, М. Дзмітрыева і інш. Першыя спробы вызначэння межаў беларускай дыялектнай мовы, характарыстыкі і класіфікацыі гаворак у іх працах.

Апісанне характэрных фанетычных і марфалагічных асаблівасцей беларускіх гаворак, публікацыі асобных мясцовых слоў, падборак фразеалагізмаў і невялікіх слоўнікаў у працах этнографістаў і фалькларыстаў другой паловы XIX – пачатку XX ст.: паўночна-ўсходніх – П. Шэйна, Віцебшчыны – Н. Анімеле, Магілёўшчыны – Е. Раманавы, Міншчыны – М. Янчука, Слуцшчыны – С. Малевіча і А. Сержпутоўскага, Піншчыны – М. Доўнар-Запольскага, заходніх рэгіёнаў Беларусі – М. Федароўскага, Смаленшчыны – П. Шастакова.

Лінгвістычнае даследаванне гаворак беларускай мовы. Першыя спробы сінтэзу дыялектнага матэрыялу ў працах М. Коласава, К. Апеля, І. Нядзёшава, А. Сабалеўскага, А. Шахматава і інш. Грунтоўнае навуковае апісанне беларускай дыялектнай мовы ў працах Я. Карскага: "Обзор звуков и форм белорусской речи" (1885), "Белорусы" (т.1, 1903; т.2, 1908-1912), "Русская диалектология" (1924), складзеная ім "Программа для собирания особенностей белорусского наречия" (1897). "Этнографическая карта белорусского племени" (1903) – першая карта пашырэння беларускай мовы. Значэнне даследаванняў Я. Карскага ў распрацоўцы разнастайных праблем беларускай дыялекталогіі.

Развіццё беларускай дыялекталогіі ў паслякастрычніцкі перыяд. Камісія Інбелкульту (1925) па ўкладанні слоўніка жывой беларускай мовы, вынікі яе дзейнасці.

Працы І. Ваўка-Левановіча, П. Растаргуева, П. Бузука, С. Некрашэвіча па розных пытаннях беларускай дыялектнай мовы.

Дыялекталагічныя даследаванні беларускіх гаворак у пасляваенны перыяд. Манаграфічнае апісанне розных узроўняў беларускай дыялектнай мовы ў працах Ю. Мацкевіч, Н. Вайтовіч, Ф. Янкоўскага, І. Гайдукевіча, С. Грыгор’ева, І. Зянько, Я. Рамановіч, Т. Сцяшковіч, Д. Целянцока, Б. Яфімава, Ф.Клімчука, І.Яшкіна, А.Чабярук, П.Сцяцко, М.Бірылы, А. Крывіцкага, К. Панюціч, Э. Блінавай, А. Станкевіч, Г. Вештарт, І. Лучыца-Федарца, Л. Выгоннай, А. Сакалоўскай і інш.

Вывучэнне беларускай дыялектнай мовы замежнымі навукоўцамі (Л. Асоўскі, Э. Смулкова, М. Лесеў, Ф. Чыжэўскі, М. Саевіч, С. Глінка, М. Кандрацюк, В. Курашкевіч (Польшча), А. Грынавецкене (Літва), М. Талстой, С. Талстая (Расія), М. Ніканчук, А. Залескі, П. Грыцэнка, Я. Закрэўская, Й. Дзендзялеўскі (Украіна) і інш.).

Праграмы, вучэбныя дапаможнікі, хрэстаматы па беларускай дыялекталогіі.

3. Лінгвістычная геаграфія. Прадмет, змест і задачы лінгвістычнай геаграфіі. Сістэма навуковых паняццяў: праграма (апытальнік), сетка апорных населеных пунктаў, лінгвістычная карта, лінгвістычны атлас, ізагласа, пучок ізагласаў, арэал, дыялектная зона. Дыялектныя адрозненні як аб'ект картаграфавання. Тыпы лінгвістычных карт (карта асобных моўных з'яў і некалькіх моўных з'яў або зводная). Тыпы лінгвістычных атласаў у залежнасці ад моўных узроўняў: а) універсальны ("Дыялекталагічны атлас беларускай мовы"), б) тэматычны ("Лексічны атлас беларускіх народных гаворак"); у залежнасці ад тэрыторыі даследавання: а) агульнаацыянальны ("Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак"), б) рэгіянальны ("Атлас гаворак паўночна-ўсходняй Брэстчыны", "Атлас усходнеславянскіх гаворак Беласточчыны"), в) атласы груп моў ("Агульнаславянскі лінгвістычны атлас"), г) сем'яў моў ці кантынентаў ("Лінгвістычны атлас Еўропы"). Беларускія дыялектныя асаблівасці на картах гэтых атласаў.

З гісторыі лінгвагеаграфіі (Г.Венкер, Ж.Жыльерон, Я.Карскі, Маскоўская дыялекталагічная камісія, П.Бузук). Пасляваенны этап у развіцці беларускай лінгвагеаграфіі.

4. Групоўка беларускіх гаворак.

4.1. Звесткі з гісторыі фарміравання беларускіх тэрытарыяльных дыялектаў. Першыя спробы падзелу гаворак беларускай мовы на групы (П.Шафарык, Я.Чачот, І.Насовіч, А.Сабалеўскі, А.Шахматаў). Падзел Я.Карскім беларускай мовы на паўночна-ўсходні і паўднёва-заходні дыялекты – значнае дасягненне беларускай дыялекталогіі. Групоўка беларускіх гаворак, зробленая Маскоўскай дыялекталагічнай камісіяй (1915). Пытанні групоўкі гаворак беларускай мовы ў працах М.Дурнаво і П.Бузук. Выдзяленне групы пераходных гаворак паміж дыялектамі беларускай мовы.

Сучасная групоўка беларускіх гаворак на аснове матэрыялаў "Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы" (1963). Асноўныя прынцыпы, на якіх заснавана групоўка (этнагенетычны і культурна-гістарычны).

4.2. Паўночна-ўсходні дыялект. Тэрыторыя пашырэння, асноўныя фанетычныя, марфалагічныя, сінтаксічныя і лексічныя рысы. Групы гаворак паўночна-ўсходняга дыялекту: заходняя (полацкая) і ўсходняя (віцебска-магілёўская).

4.3. Паўднёва-заходні дыялект. Тэрыторыя яго пашырэння, асноўныя фанетычныя, марфалагічныя, сінтаксічныя і лексічныя рысы. Групы гаворак паўднёва-заходняга дыялекту: заходняя (гродзенска-баранавіцкая), усходняя (случка-бабруйская) і паўднёвая (палеская). Месца палескай групы гаворак у паўднёва-заходнім дыялекце.

Іншы погляд на вывучэнне груп гаворак у складзе дыялектаў: полацка-мінская (полацкая), віцебская і ўсходнемагілёўская групы ў паўночна-ўсходнім дыялекце; гродзенска-баранавіцкая, случкая, мазырская, палеская групы ў паўднёва-заходнім дыялекце (А.Крывіцкі).

4.4. *Сярэднебеларускія (пераходныя) гаворкі.* Тэрыторыя пашырэння. Спалучэнне ў іх моўных рыс паўднёва-заходняга і паўночна-ўсходняга дыялектаў. Спецыфічныя моўныя рысы сярэднебеларускіх гаворак.

Дыялектныя зоны як вынік культурна-гістарычнай еднасці беларускай дыялектнай мовы: паўночна-заходняя, паўднёва-ўсходняя, заходняя, усходняя і цэнтральная. Тыповыя моўныя рысы кожнай дыялектнай зоны.

5. Беларуская дыялектная мова.

5.1. *Адзінства беларускай дыялектнай мовы ў асноўных лексіка-граматычных катэгорыях. Фанетыка.* Адзінства беларускай дыялектнай мовы ў асноўных лексіка-граматычных катэгорыях: колькасць часцін мовы, тыпы сказаў, род, лік, склон, скланенне, спражэнне, час, асоба і інш. Сувязь паміж рознымі ўзроўнямі дыялектнай мовы і іх узаемная абумоўленасць.

Фанетыка. Адзінства асноўных асаблівасцей фанетычнай сістэмы беларускай дыялектнай мовы: аканне, яканне, дзеканне, цеканне, цвёрдыя шыпячыя і р, фрыкатыўны г і інш.

Тры тыпы тэрытарыяльных адрозненняў на фанетычным узроўні: а) па інвентары (колькасці) фанем, б) па якасці фанем, в) па характары пазіцыйных змен.

Шасціфанемная і васьміфанемная вакалічныя сістэмы беларускай дыялектнай мовы. Тэрытарыяльна абмежаваныя ў гаворках фанемы /ô/ (закрытая) і /ê/ (закрытая), фанетычныя ўмовы іх узнікнення.

Супрацьпастаўленне санорных /р/ і /р'/, афрыкат /дз'/, /ц'/ і змычных /д(д')/, /т(т')/, шыпячых /ж/ і /ж'/, /ч/ і /ч'/, /ш/ і /ш'/, /дж/ і /дж'/, свісцячых /ц/ і /ц'/ у беларускіх гаворках.

Рэгулярныя фанетычныя змены ў беларускай дыялектнай мове. Лабіялізацыя – змяненне этымалагічнага (ы) на (у) пасля губных (*буў, вурасло, му*); змяненне (а) на (о) перад [ў] (*броў, гулёў, зоўтра*). Чаргаванне галосных /е/ – /о/ (*цешча і цёшча, далеко і далёка*) і інш.

Асаблівасці вымаўлення ненаціскных галосных у залежнасці ад фанетычнай пазіцыі. Колькасная і якасная рэдукцыя. Пазіцыйныя змяненні ненаціскных галосных пад уздзеяннем зычных (*бузар, куваль, пубраў*) і галосных суседніх складоў (*балы, дукумент, патанне*).

Тыпы ненаціскага вакалізму беларускіх гаворак у пазіцыі пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных – аканне і оканне. Дысімілятыўнае і недысімілятыўнае аканне. Дысімілятыўнае аканне з элементамі асіміляцыі. Поўнае і няпоўнае недысімілятыўнае аканне. Поўнае недысімілятыўнае аканне – арфаэпічная норма беларускай літаратурнай мовы.

Оканне. Гіпероканне – вымаўленне [о] на месцы этымалагічнага [а] у асобных гаворках (*довай, трова*). Вымаўленне на месцы этымалагічнага [о] гука [у] (*вуда, снупы*).

Вакалізм пераходнага (змешанага) тыпу. Дысімілятыўна-недысімілятыўнае аканне. Змешаны вакалізм з оканнем і аканнем.

Галосныя ў пачатку слова. Адпазненне галосных і яго прычыны (*на гню, хто'ткул*). З'яўленне галосных у пачатку слова (*аралля, апалонка*).

Тыпы ненаціскага вакалізму беларускіх гаворак у пазіцыі пасля мяккіх зычных – яканне і еканне. Дысімілятыўнае яканне, віцебскае яканне як яго разнавіднасць. Недысімілятыўнае яканне, поўнае і няпоўнае. Недысімілятыўнае няпоўнае яканне – арфаэпічная норма сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Еканне. Асаблівасці яго праяўлення ў заходнепалескіх гавораках (*вэсна, сэстра, зымля, гныздо*).

Рэшткі цокання ў асобных гаворках паўночнага ўсходу Беларусі.

Прыстаўныя зычныя /в/, /г/, асаблівасці іх ужывання ў дыялектнай мове (*вуха, возяра, гарэх, гануча, гуліца, вакно*). Адсутнасць прыстаўных /в/, /г/ у некаторых гаворках (*озера, око, уха*).

Нерэгулярныя фанетычныя змены ў беларускай дыялектнай мове. Варыянтнасць зычных на аснове якасных прыкмет: варыянтнасць губных (*каблук – камлук, помніць – поўніць, бульба – бульва, фортка – хвортка* і інш.); варыянтнасць пярэднеязычных (*серы – шэры, цапля – чапля, лядашчы – лядашты, супонь – цупонь, багуннік – багуднік* і інш.); варыянтнасць заднеязычных (*закутаць – захутаць, рэшта – рэхта* і інш.); варыянтнасць шумных, аднолькавых паводле спосабу ўтварэння (*тырса – кірса, вырай – гырэй*); варыянтнасць санорных (*неріт – мерет, грузд – глузд, вымя – лымя*); варыянтнасць звонкіх і глухіх зычных (*пруска – блуска, мыза – мыса, цвік – дзвік*); варыянтнасць цвёрдых і мяккіх (*бадзьяк – бадак, мянтуз – мантуз*).

Варыянтнасць галосных на аснове якасных прыкмет (*плюшнік – плішнік, дзірка – дзірка, ажымкі – ажэмкі, занудзіць – заныдзіць, курган – кургон, дзюжыць – дзяжыць*).

Нерэгулярныя фанетычныя з'вы квалітатыўна-дыстрыбутыўнага характару. Пратэза галосных (*корак – акорак, кмен – укмен, змрок – ізмрок*).

Пратэза зычных (*Андрэй – Яндрэй, іней – віней, іншы – гіншы, ячая – лячая, ажыны – важыны, аранне – гаранне, ануча – гануча, адуванчык – надуванчык, рапуха – хропуха, цень – сцень, асны – дзясны*).

Адпазненне пачатковых фанем (*алешнік – лешнік, асіна – сіна, ікра – кра, галялёд – алялёд, зверабой – верабой, якраз – акраз, смаршчок – маршчок, красуе – расуе*).

Эпентэза галосных (*клоп – калоп, чэрпаць – чэрэпаць*) і зычных фанем (*шуга – шурга, ажавіннік – аржавіннік, цяміць – цямніць, ахотнік – ахвотнік, кролік – кроглік, баня – байня*).

Дыярэза галосных (*баранаваць – барнаваць, спарыня – спарня, пагібаць – пагбаць*), зычных (*агрэх – арэх, гвоздзь – гоздзь, выскваркі – вускаркі*) і складоў (*калаваротка – каваротка, галамутыць – гамутыць*).

Метатэза фанем: метатэза галоснай і зычнай (*кракавінне – каркавінне, громада – гормада, глыток – галток, гарабіна – аграбіна*), зычных фанем (*жаўранак – жарванак, бондар – боднар, набом – набгом, рудлёўка –*

людруўка, серадоцьшы – селядорушы, дзяруга – радзюга) і складовая (лупаваты – валупаты).

Прыпадабненне (асіміляцыя) звонкіх да глухіх (*галупка, сцешка, ніска*), адсутнасць асіміляцыі звонкіх да глухіх у частцы гаворак (*цяжка, бабка, лодка*). Аглушэнне звонкіх зычных на канцы слова (*дуп, стох, нош*), адсутнасць аглушэння ў частцы гаворак (*зуб, рог, вуж*). Асіміляцыя шыпячых да свісцячых (*вучыцца, смяйесся*).

5.2. Марфалогія. Сінтаксіс. Лексіка. Фразеалогія.

Назоўнік. Адрозненні ў формах роду (*вялікая стада – вялікае стадо, мой метр – мая метра*). Адрозненні ў катэгорыі ліку (*плосканы – плоскунь, казлы – казёл 'сажань', калапні – калапня 'каноплі'*). Рэшткі формаў парнага ліку назоўнікаў у паўднёва-заходніх гаворках (*дзвѣ назѣ, дзвѣ хацѣ, дзвѣ вядрэ, ушыма, вачыма, у вушыу, у ваччу*).

Скланенне назоўнікаў у адзіночным ліку. Дыялектныя адрозненні назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду: больш шырокае ўжыванне формы роднага склону з канчаткам -у (*мосту, савету, каля Слуцку*); формы назоўнікаў давальнага і меснага склону на -ові (-овы) (*хлопцаві (хлопцёвы), чловекові (чловіковы), пры братові (братовы), в кожныхові (в кожныховы)*); варыянтнасць канчаткаў меснага склону ў беларускіх гаворках (*у кажуху, у кажусе, у лесі, у цабрэ, у роця і інш.*) Форма клічнага склону (*тато! дзядзько! голубе! сынку! Сцяпане*).

Дыялектныя адрозненні назоўнікаў жаночага роду: родны склон (*была ў сястрэ, да дачке, да зямлі, з ліну, ад галаву*), давальны склон (*вадзе, воді, мамы, хаця, бабі*), месны склон (*па назѣ, на горэ, на голіві, на вайны, на спіны, на дарозя, пры фермі*).

Асаблівасці скланення назоўнікаў жаночага роду з нулявым канчаткам тыпу *мыш, гусь* і пад.

Дыялектныя адрозненні назоўнікаў з суфіксам -онак (-ёнак), якія абазначаюць маладых істот. Скланенне назоўнікаў на -мя, а таксама назоўнікаў *маці, свякроў* у розных гаворках. Асаблівасці скланення назоўнікаў мужчынскага роду на -а (-я) (*дзядзька (дзядзько), тата (тато)*).

Скланенне назоўнікаў у множным ліку. Агульнаўжывальныя і дыялектныя канчаткі назоўнікаў (*дубэ, кашэ; дзяўке, сарачке; сёла, вокна; братом, на лугох; дубамі, людзьмі, граблямы, з рукамі*).

Займеннік. Дыялектныя адрозненні ў скланенні займеннікаў: формы асабовых і асабова-ўказальных займеннікаў *я, ты, мы (му), вы (ву, вітэ), ён (вон, він, вѣн), яна (вона), яно (воно), яны (воны)*. Семантычныя адрозненні і скланенне ўказальных займеннікаў *той, гэты, гэны*. Скланавыя формы прыналежных займеннікаў *мой, твой, свой*. Прыналежныя займеннікі *ягоны, ейны, іхны (іхні), усіхны*. Няпэўныя займеннікі з постфіксамі -сці, -ль, -та, -небудзь і прыстаўкай абы-.

Прыметнік. Поўныя і кароткія формы прыметнікаў у беларускіх гаворках. Дыялектныя адрозненні скланення прыметнікаў у адзіночным ліку. Скланенне

прыметнікаў у множным ліку. Злітыя (сцягнутыя) канчаткі ў формах прыметнікаў. Утварэнне формаў ступеней параўнання прыметнікаў у беларускай дыялектнай мове.

Лічэбнік. Дыялектныя формы ўласна колькасных, зборных і дробавых лічэбнікаў. Асаблівасці скланення колькасных і парадкавых лічэбнікаў у гаворках. Злітыя (сцягнутыя) канчаткі ў парадкавых лічэбніках.

Дзеяслоў. Формы інфінітыва на -ць, -ці (-ты) пасля асновы на галосны (*рабіць, хадзіць, рабіці, хадзіці, робыты, ходыты*); на -ці (-ць) пасля асновы на зычны (*прасці, несці, прасць, несць*); на -чы (-ці, -ч) пасля асновы на заднеязычныя [г], [к] (*бегчы, таўчы, бегці, таўкці, бегч, тоўч*).

Варыянты постфікса -ся ў зваротных дзеясловах: -ся, -сі, -се, -сь -сё, -са, -со, -сэ, -с.

Дыялектныя асаблівасці ў асновах дзеясловаў. Адсутнасць – наяўнасць чаргавання ў аснове на заднеязычны (*сяку, сякеш (сячэш), сякець (сячэць)*). Наяўнасць – адсутнасць шыпячага ў асабовых формах дзеясловаў з асновай на заднеязычны (*сцеражу (сцерагу), сцеражэш, сцеражэ*). Зацвярдзенне зычнага асновы ў форме першай асобы множнага ліку (*ідом, пойдом*). Асаблівасці чаргавання ў дзеясловах з асновай на губны зычны (*любіць, люблю, любліш*).

Дыялектныя адрозненні ў спражэнні дзеясловаў. Формы трэцяй асобы адзіночнага ліку першага і другога спражэння з -ць і без -ць (*ідзець, ідзе; просіць, носіць, прося, кося*). Формы першай асобы множнага ліку (*нясём, нясем, нясема, нысэма*). Канчаткі другой асобы множнага ліку (*бераце, бераце, бяраце, бырытэ*). Формы трэцяй асобы множнага ліку першага і другога спражэнняў (*ходзяць, ходзюць, кажачь, кажучь*).

Формы будучага складанага часу. Сінтэтычная (злітная) форма (*гаварыцьму, гаварыцьмеш, гаварыцьме, гаварыцьмем, гаварыцьмеце, гаварыцьмуць*). Складаная форма прошлага часу ў гаворках (*яна была пайшоўшы*).

Дыялектныя адрозненні ў формах загаднага ладу дзеясловаў (*кладзі, кладзіка (кладзітка), кладзіце, кладзеце (кладзеця), ляшча, намашча, нясем, касем, сядзьма, кіньма, жнімо, ідзімо і інш.*).

Прыслоўе. Дыялектныя асаблівасці ў спосабах утварэння прыслоўяў: ад назоўнікаў (*духном 'хутка', сілом, далавах 'унізе', пазагораю*); ад прыметнікаў (*горно, дзіўне*); ад займеннікаў (*кадзе*); ад лічэбнікаў (*удзвейгу, паперва*); ад дзеясловаў (*прыскакам, прыхваткам, бегма*); ад прыслоўяў (*замала, задужо*). Дыялектныя асаблівасці ўтварэння ступеней параўнання прыслоўяў.

Дыялектныя асаблівасці ў складзе і спосабах утварэння прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц.

Акцэнтныя асаблівасці розных часцін мовы ў беларускіх гаворках.

Сінтаксіс. Дыялектныя асаблівасці ў структуры словазлучэнняў. Беспрыназоўнікавыя словазлучэнні (*купіў гармоніка, прывезлі гасцінца; пасвіў каровы, пагадаваў дзеці; гэтым годам, гэтай парой; ад работы не атхлынецца яму на хазяйсцве жывучы*).

Прыназоўнікавыя словазлучэнні (*паехаў у дровы, паехаў на дровы, паехаў за дравамі; пчала ляціць паўз нос (каля носу)* і інш.).

Дыялектныя адрозненні ў структуры простага сказа. Асаблівасці выражэння дзейніка ў двухсастаўных сказах (*трох прыйшло, двух хлопчыкаў бегаіць, коню ляціць*). Выражэнне выказніка ў простым сказе (*яны буракі пасадзіўшы, маці паехаўшы ў горад; была букет сабраўшы, была ўчадзеўшы і інш.*).

Дыялектныя адрозненні ў структуры складанага сказа.

Лексіка. Дыялектныя адрозненні ў лексіцы.

Агульнанародныя і дыялектныя словы ў лексіцы беларускіх гаворак. Асноўныя прыкметы дыялектнага слова. Дыялектныя словы ў розных семантычных групах традыцыйнай лексікі: назвы прадметаў хатняга ўжытку, сельскагаспадарчых прылад працы і іх частак, палявых культур, вопраткі, пабудоў, іх дэталей, раслін, жывых істот і інш.

Гістарычныя пласты ў лексіцы сучасных беларускіх гаворак.

Запазычаныя словы ў складзе дыялектнай лексікі (літуанізмы, паланізмы, германізмы, лацінізмы і інш.), іх адаптацыя ў беларускай дыялектнай мове.

Асноўныя тыпы дыялектных адрозненняў у лексіцы. Несупрацьстаўленыя лексічныя адрозненні. Супрацьстаўленыя лексічныя адрозненні: уласналексічныя (*плоская – плаўная – ложная – адхоная – пахілая – шлоная – слосная – простая – спаховістая – нястромкая – плытка* 'пакатая (страха)'); этнаграфічныя (*цурка – кныбель* 'прылада для вязання снапоў'); лексіка-словаўтваральныя (*пагалоскі – адгалоскі – пагалос – водгаласкі* 'рэха'); лексіка-семантычныя (*жычка* 'чырвоная стужка' – *жычка* 'крапіва з дробным лісцем'); лексіка-фанематычныя (*журахвіны – журавіны, папераць – папараць*); лексіка-грамматычныя (*танка* ж.р. – 'танк'); акцэнталагічныя (*таўсты – тоўсты*).

Лексіка-семантычныя сувязі ў сістэме гаворак. Полісемія. Аманімія. Сінанімія. Матываванаць дыялектных слоў.

Змены ў дыялектнай лексіцы, звязаныя з сучаснымі працэсамі развіцця тэрытарыяльных гаворак.

Фразеалогія. Дыялектныя адрозненні ў фразеалогіі. Агульнапашыраныя і тэрытарыяльна абмежаваныя фразеалагізмы. Прыкметы дыялектных фразеалагізмаў: адсутнасць у літаратурнай мове (*кідацца да рук* 'вельмі моцна прасіць', *сівая жыцця* 'цяжкае бязрадаснае жыццё'), семантычная адметнасць (*як мыш пад мятлой* 'ізалявана, адзінока'), наяўнасць у структуры фразеалагізма дыялектнага кампанента (*лье як у фарыну* 'п'е без меры', *борухі вадзіць* 'спаць седзячы').

Сінанімічнасць фразеалагізмаў (*качка стопча, кату на пяту, свінні на каўнер* 'вельмі малы'). Полісемія фразеалагізмаў (*да галавы браць* 'моцна хвалявацца, турбавацца, непакоіцца за што', 'запамінаць што, цікавіцца чым'). Сувязь дыялектнай фразеалогіі з фразеалогіяй сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

6. Дыялектная лексікаграфія і фразеаграфія.

6.1. *Дыялектная лексікаграфія.* Дыялектная лексікаграфія (дыялектаграфія) як самастойны раздзел сучаснай беларускай апісальнай дыялекталогіі.

Мэты, задачы, прынцыпы і прыёмы навуковага даследавання ў дыялектаграфіі.

Тыпы дыялектных слоўнікаў і прынцыпы іх укладання. Дыялектныя слоўнікі поўныя і дыферэнцыйныя. Слоўнікі дыялектызмаў з твораў пісьменнікаў.

Тры асноўныя этапы ў гісторыі беларускай дыялектнай лексікаграфіі.

Этнаграфічны этап, яго храналагічныя межы і асаблівасці. Першыя спробы збірання дыялектнай лексікі і іх навуковае значэнне (А.Меер, К.Калайдовіч, Я.Чачот, П.Шпілеўскі, І.Грыгаровіч, С.Мікуцкі і інш.).

Этналінгвістычны этап як састаўная частка агульнага апісання беларускай мовы. "Словарь белорусского наречия" (1870) І.Насовіча – першы грунтоўны слоўнік беларускай мовы. Лексікаграфічныя здабыткі З.Радчанкі, С.Малевіча, М.Нікіфароўскага, Е.Раманава і інш. Лексікаграфічная спадчына Я.Карскага.

Дыялектаграфічны этап у гісторыі беларускай дыялектнай лексікаграфіі. "Смоленский областной словарь" (1914) У.Дабравольскага – першая праца гэтага тыпу. Праграма па складанні слоўнікаў беларускай мовы Інстытута беларускай культуры (Інбелкульту). Краёвыя слоўнікі М.Каспяровіча, М.Шатэрніка, І.Бялькевіча, А.Крукоўскага.

Развіццё беларускай дыялектнай лексікаграфіі ў другой палове ХХ ст. – пачатку ХХІ ст. Асаблівасці лексікаграфічнай праграмы Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук Беларусі і вынікі яе рэалізацыі.

Вывучэнне лексікі беларускіх гаворак па асобных рэгіёнах.

Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Магілёўшчыны. Лексіка Глушчыны ў "Дыялектным слоўніку" Ф.Янкоўскага (1959, 1960, 1970), першым пасляваенным рэгіянальным слоўніку, прынцыпы адбору і падачы матэрыялу ў ім. Лексіка Мсціслаўшчыны ў працах Г.Юрчанкі "Дыялектны слоўнік" (1966), "Народная сінаніміка" (1969), "Народнае вытворнае слова" (1981, 1983, 1985), "Сучаснае народнае слова" (1988), "Сучасная народная лексіка" (1993, 1996, 1998), "Народнае мудраслоўе" (2002). Гаворкі Бялыніцкага раёна ў слоўніку Р.Яўсеева "Маці казалы так..." (1978). "Матэрыялы да абласнога слоўніка Магілёўшчыны" (1981; вып. 2 2005)). Аматырскі слоўнік В.Арцем'ева "Слоўцы-адмыслоўцы: эсэ, абразкі і слоўнік дыялектаў з Ордаці і Радзішына" (2010).

Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Віцебшчыны: "Дыялектны тэматычны слоўнік найменняў іхтыя- і герпетафаўны Беларускага Паазер'я" Т.Грачыхі (2006), "Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны" (2012), "Мова Сенненшчыны", т. 1, 2 (2015).

Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Гродзеншчыны. Лексіка Зэльвеншчыны ў "Дыялектным слоўніку" (1970), "Слоўніку народнай мовы Зэльвеншчыны" (2005), "Народнай лексіцы" (1970), "Народнай лексіцы і

словаўтварэнні" (1972) П.Сцяцко. Працы Т.Сцяшковіч "Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці" (1972) і "Слоўнік гаворак Гродзенскай вобласці" (1983). Гаворкі Гродзенскага раёна ў слоўніку А.Цыхуна "Скарбы народнай мовы" (1993). "Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны" (1999).

Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Гомельшчыны. "Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны" (1982) Т.Янковай. "Палескі слоўнік" І.Кучука, А.Малюка (2000). Пяцітомны "Тураўскі слоўнік" (1982-1987) – найбольш буйное дасягненне палескай лексікаграфіі. "Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны" (1975-1982). Лексіка перыферычных беларускіх гаворак у "Словаре народных говоров западной Брянщины" (1973) П.Растаргуева.

Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Міншчыны. "Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі" (т.1, 1990) і "Матэрыялы да слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак" (1970, 1974, 1977). Лексіка Лагойшчыны ў слоўніку А.Варлыгі (1970).

Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Брэстчыны. "Дыялектны слоўнік Брэстчыны" (1989), "Слова да слова – будзе мова: Дыялектны слоўнік в. Фядоры" (2010) С.Клундук, "Дыялектны слоўнік Косаўшчыны" (2011) А.Зайкі, "Сказана – звязана" (2013) В.Касцючык, "Альпенскі дыялектны слоўнік" (2004) І.Ляшкевіча, "Мова прадзедаў, мова дзядоў: Дыялектычны слоўнік лабарскай гаворкі" (2006) Я.Шэмет і Г.Валавень, "Палескі архіў" В.Вярэніча (2009).

Пяцітомны "Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яго пагранічча" (1979-1986) як новы тып слоўніка ў беларускай дыялектнай лексікаграфіі, што адлюстроўвае слоўнае багацце паўночна-заходняй дыялектнай зоны і беларускіх гаворак за межамі Беларусі (на тэрыторыі Латвіі, Літвы, Польшчы).

Збор рэгіянальнай лексікі з розных месцаў Беларусі Л.Шаталавай "Беларускае дыялектнае слова" (1975), Н.Гілевіч "Дыялектны слоўнік" (2005), В.Мілкоўскага "Матчына слова" (выд. 2-е, 2011) і інш.

Зборнікі дыялектнай лексікі з розных рэгіёнаў Беларусі: "Матэрыялы для слоўніка народна-дыялектнай мовы" (1960), "Полесье" (1968), "Лексика Полесья" (1968), "З народнага слоўніка" (1975), "Народнае слова" (1976), "Народная лексіка" (1977), "Жывое слова" (1978), "Народная словатворчасць" (1979), "Жывое народнае слова" (1992), "Гавораць Чарнобыльцы" (1994), "Жывое наша слова" (2001), "Скарбы народнай мовы" (2005), "Народныя скарбы" (2008), "Беларуская дыялекталогія: Матэрыялы і даследаванні", вып. 1 (2010); вып. 2 (2012), вып. 3 (2014), вып. 4 (2016), вып. 5 (2018); асобныя публікацыі слоўнічкаў у шматлікіх навуковых, навукова-папулярных, літаратурна-мастацкіх і іншых выданнях.

Тэматычныя дыялектныя слоўнікі па беларускай дыялектнай мове "Жывёльны свет" (1999), "Раслінны свет" (2001), "Чалавек" (2006), "Сельская гаспадарка" (2010), "Вопыт літаратурна-дыялектнага слоўніка беларускай мовы" (1999) У.Анічэнкі, "Слоўнік народных промыслаў і рамёстваў Беларусі"

(2010) М.Макарэвіча і інш. як падрыхтоўчы этап для стварэння “зводнага” слоўніка беларускіх гаворак.

Слоўнік-даведнік М.Абабуркі "Дыялектызмы ў творах беларускіх савецкіх пісьменнікаў" (1979).

6.2. *Дыялектная фразеаграфія.* Слоўнікі беларускай дыялектнай фразеалогіі, прынцыпы іх складання. "Беларуская фразеалогія" (1968) Ф.Янкоўскага – першы беларускі слоўнік дыялектнай фразеалогіі. "Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі" (1972) Е.Мяцельскай і Я.Камароўскага. Тры выпускі фразеалагічнага слоўніка Г.Юрчанкі "І коціцца і валіцца" (1972), "І сячэ і паліць" (1974), "Слова за слова" (1977) – унікальны ў славянскай фразеаграфіі збор устойлівых словазлучэнняў з адной гаворкі Мсціслаўшчыны. "З народнай фразеалогіі: Дыферэнцыяльны слоўнік" І.Лепешава (1991). "Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны" М.Даніловіча (2000). "Прыказкі і прымаўкі" А.Аксамітава (2002) – публікацыя фразеалогіі з архіўных крыніц, рэдкіх выданняў і кафедральных збораў. "Слоўнік беларускіх народных параўнанняў" (2011) як вопыт збору вобразных канструкцый.

7. Дыялектная аснова літаратурнай мовы. З гісторыі фарміравання нацыянальных літаратурных моў. Значэнне тэрміна “літаратурная мова” ў сучасным мовазнаўстве. Асаблівасці фарміравання беларускай літаратурнай мовы ў 17 – пачатку 20 стст. Агульнабеларускія моўныя рысы і іх роля ў стварэнні сучаснай літаратурнай мовы. Важнейшыя асаблівасці паўднёва-заходняга і паўночна-ўсходняга дыялектаў у складзе літаратурнай мовы. Значэнне сярэднебеларускіх гаворак у станаўленні літаратурнай мовы і яе нормаў. Дваісты характар нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

8. Дыялекталогія і выкладанне роднай мовы і літаратуры ў школе. Дыялектная аснова мовы вучняў і засваенне нормаў літаратурнай мовы. Патрабаванні школьных праграм да культуры вуснай і пісьмовай мовы вучняў.

Дыферэнцыяльны падыход да выкладання роднай мовы ў дыялектных умовах – асноўнае патрабаванне да працы настаўніка. Сістэматычнае назіранне над мовай вучняў. Выяўленне і класіфікацыя дыялектных адхіленняў у вуснай і пісьмовай мове. Аналіз памылак, звязаных з уплывам роднай гаворкі. Супастаўленне дыялектных з'яў з адпаведнымі з'явамі літаратурнай мовы. Папярэджанне дыялектных памылак.

Назіранні вучняў за дыялектнымі асаблівасцямі мясцовай гаворкі, збор лексічнага матэрыялу і складанне дыялектных мікраслоўнікаў. Назіранні за ўжываннем дыялектызмаў у творах беларускай мастацкай літаратуры. Дыялектызмы ў творах пісьменнікаў, якія нарадзіліся ў гэтым раёне, вобласці. Запіс і аналіз вучнямі фальклорных твораў, у якіх адлюстроўваюцца дыялектныя з'явы роднай гаворкі.

Назіранні школьнікаў за вуснай мовай аднакласнікаў і ўласнай мовай.

Арганізацыя ў кабінце беларускай мовы кутка "Родная гаворка".

**ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА
(дзённая форма атрымання адукацыі)**

№ раздзела, тэмы	Назва раздзела, тэмы	Колькасць аўдыторных гадзін				Матэрыяльнае забеспячэнне заняткаў (наглядныя, метадычныя дапаможнікі і інш.)	Літаратура	Форма кантролю ведаў	
		Лекцыі	практычныя заняткі	КСР					Самастойная праца
				Лекцыі	Практ. зан.				
	БЕЛАРУСКАЯ ДЫЯЛЕКТАЛОГІЯ (44 гадзіны)	26	24	2	4	44			
1.	УВОДЗІНЫ (2 г.)	2							
	1. Прадмет, змест і задачы курса "Беларуская дыялекталогія", яе месца ў сістэме філалагічнай адукацыі. 2. Навукова-тэарэтычнае значэнне дыялекталогіі. Сувязь дыялекталогіі з іншымі навукамі: лінгвістычнымі; нелінгвістычнымі. 3. Практычнае значэнне вывучэння дыялекталогіі пры авалоданні нормаў беларускай літаратурнай мовы. Выкарыстанне фактаў дыялекталогіі ў выкладанні курса беларускай мовы ў школе. 4. Выхаваўчае значэнне дыялекталогіі ў фарміраванні маўленчай культуры асобы.	2					[1], [2], [5]		
2.	ДЫЯЛЕКТАЛОГІЯ ЯК РАЗДЗЕЛ МОВАЗНАЎСТВА (8 г.)	4	4			4			
2.1.	<i>Дыялектная мова і літаратурная мова – дзве формы існавання нацыянальнай мовы.</i> 1. Апісальная і гістарычная дыялекталогія. 2. Сістэма навуковых паняццяў у дыялекталогіі. 3. Тэрытарыяльныя дыялекты. Сацыяльныя дыялекты, сфера іх выкарыстання. 4. Асноўныя раздзелы дыялекталогіі, аб'екты іх даследаванняў. 5. Крыніцы вывучэння беларускай дыялектнай мовы. Запісы фалькларыстаў, этнографіі XIX – XXI стст., мастацкія творы пачатку фарміравання сучаснай беларускай літаратурнай мовы, матэрыялы дыялектолагаў XIX – XXI стст., дыялектныя слоўнікі, хрэстаматы вуснага маўлення, лінгвістычныя атласы і інш. 6. Метады даследавання дыялектнай мовы. Асаблівасці запісу матэрыялаў па лексіцы, фанетыцы, марфалогіі і сінтаксісе. Апрацоўка сабраных дыялектнага матэрыялу, пашпартызацыя, каталагізацыя і захоўванне. 7. Праграмы і інструкцыі для збірання дыялектнага матэрыялу, іх тыпы ў залежнасці ад мэт і задач даследаванняў.	2					[2], [3], [4], [5]		

	<p><i>Дыялектная мова і літаратурная мова – дзве формы існавання нацыянальнай мовы.</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Тэрытарыяльныя дыялекты. Сацыяльныя дыялекты, сфера іх выкарыстання. 2. Асноўныя раздзелы дыялекталогіі, аб'екты іх даследаванняў. 3. Крыніцы вывучэння беларускай дыялектнай мовы. Запісы фалькларыстаў, этнографістаў XIX – XXI стст., мастацкія творы пачатку фарміравання сучаснай беларускай літаратурнай мовы, матэрыялы дыялектолагаў XIX – XXI стст., дыялектныя слоўнікі, хрэстаматыі вуснага маўлення, лінгвістычныя атласы і інш. 4. Метады даследавання дыялектнай мовы. Асаблівасці запісу матэрыялаў па лексіцы, фанетыцы, марфалогіі і сінтаксісе. Апрацоўка сабранага дыялектнага матэрыялу, пашпартызацыя, каталагізацыя і захоўванне. 5. Праграмы і інструкцыі для збірання дыялектнага матэрыялу, іх тыпы ў залежнасці ад мэт і задач даследаванняў. 		2			2		[2], [3], [4], [5]	Апытванне, вусныя паведамленні
2.2.	<p><i>3 гісторыі беларускай дыялекталогіі.</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Станаўленне і развіццё беларускай дыялекталогіі (XIX – пачатак XX ст.). 2. Адлюстраванне асаблівасцей беларускіх гаворак на розных моўных узроўнях у фальклорных і этнаграфічных працах першай паловы XIX ст. Першыя спробы вызначэння межаў беларускай дыялектнай мовы, характарыстыкі і класіфікацыі гаворак у іх працах. 3. Апісанне характэрных фанетычных і марфалагічных асаблівасцей беларускіх гаворак, публікацыі асобных мясцовых слоў, падборак фразеалагізмаў і невялікіх слоўнікаў у працах этнографістаў і фалькларыстаў другой паловы XIX – пачатку XX ст. 4. Лінгвістычнае даследаванне гаворак беларускай мовы. Значэнне даследаванняў Я.Карскага ў распрацоўцы разнастайных праблем беларускай дыялекталогіі. 5. Развіццё беларускай дыялекталогіі ў паслякастрычніцкі перыяд. Камісія Інбелкульту (1925) па ўкладанні слоўніка жывой беларускай мовы, вынікі яе дзейнасці. 6. Дыялекталагічныя даследаванні беларускіх гаворак у пасляваенны перыяд. 7. Вывучэнне беларускай дыялектнай мовы замежнымі навукоўцамі. 8. Праграмы, вучэбныя дапаможнікі, хрэстаматыі па беларускай дыялекталогіі. 		2					[2], [3], [4], [5]	

	<p><i>3 гісторыі беларускай дыялекталогіі.</i></p> <p>1. Станаўленне і развіццё беларускай дыялекталогіі (XIX – пачатак XX ст.).</p> <p>2. Адлюстраванне асаблівасцей беларускіх гаворак на розных моўных узроўнях у фальклорных і этнаграфічных працах першай паловы XIX ст. Першыя спробы вызначэння межаў беларускай дыялектнай мовы, характарыстыкі і класіфікацыі гаворак у іх працах.</p> <p>3. Апісанне характэрных фанетычных і марфалагічных асаблівасцей беларускіх гаворак, публікацыі асобных мясцовых слоў, падборак фразеалагізмаў і невялікіх слоўнікаў у працах этнографу і фалькларыстаў другой паловы XIX – пачатку XX ст.</p> <p>4. Лінгвістычнае даследаванне гаворак беларускай мовы. Значэнне даследаванняў Я.Карскага ў распрацоўцы разнастайных праблем беларускай дыялекталогіі.</p> <p>5. Развіццё беларускай дыялекталогіі ў паслякастрычніцкі перыяд. Камісія Інбелкульта (1925) па ўкладанні слоўніка жывой беларускай мовы, вынікі яе дзейнасці.</p> <p>6. Дыялекталагічныя даследаванні беларускіх гаворак у пасляваенны перыяд.</p> <p>7. Вывучэнне беларускай дыялектнай мовы замежнымі навукоўцамі.</p> <p>8. Праграмы, вучэбныя дапаможнікі, хрэстаматы па беларускай дыялекталогіі.</p>		2					[2], [3], [4], [5]	Рэфераты
3.	ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ГЕАГРАФІЯ (8 г.)	4	4			8			
3.1	<p>1. Прадмет, змест і задачы лінгвістычнай геаграфіі.</p> <p>2. Сістэма навуковых паняццяў: праграма (апытальнік), сетка апорных населеных пунктаў, лінгвістычная карта, лінгвістычны атлас, ізагласа, пучок ізагласаў, арэал, дыялектная зона. Дыялектныя адрозненні як аб'ект картаграфавання. Тыпы лінгвістычных карт.</p> <p>3. Тыпы лінгвістычных атласаў у залежнасці ад моўных узроўняў: а) універсальны, б) тэматычны; у залежнасці ад тэрыторыі даследавання: а) агульнанацыянальны, б) рэгіянальны, в) атласы груп моў, г) сем'яў моў ці кантынентаў. Беларускія дыялектныя асаблівасці на картах гэтых атласаў.</p>	2					карты, атласы	[2], [3]	
	<p>1. Прадмет, змест і задачы лінгвістычнай геаграфіі.</p> <p>2. Сістэма навуковых паняццяў: праграма (апытальнік), сетка апорных населеных пунктаў, лінгвістычная карта, лінгвістычны атлас, ізагласа, пучок ізагласаў, арэал, дыялектная зона. Дыялектныя адрозненні як аб'ект картаграфавання.</p> <p>3. Тыпы лінгвістычных карт. Тыпы лінгвістычных атласаў у залежнасці ад моўных узроўняў: а) універсальны, б) тэматычны; у залежнасці ад тэрыторыі даследавання: а) агульнанацыянальны, б) рэгіянальны, в) атласы груп моў, г) сем'яў моў ці кантынентаў. Беларускія дыялектныя асаблівасці на картах гэтых атласаў.</p>		2			2	карты, атласы	[2], [3]	Апытванне, рэфераты
						2			
3.2	<p>1. 3 гісторыі лінгвагеаграфіі (Г.Венкер, Ж.Жыльерон, Я.Карскі, Маскоўская дыялекталагічная камісія, П.Бузук).</p> <p>2. Пасляваенны этап у развіцці беларускай лінгвагеаграфіі (Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак. Рэгіянальныя атласы.).</p>	2					карты, атласы	[2], [3]	
		2							
	<p>1. 3 гісторыі лінгвагеаграфіі (Г.Венкер, Ж.Жыльерон, Я.Карскі, Маскоўская дыялекталагічная камісія, П.Бузук).</p> <p>2. Пасляваенны этап у развіцці беларускай лінгвагеаграфіі (Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак. Рэгіянальныя атласы.).</p>		2			2	карты, атласы	[2], [3]	Апытванне, рэфераты
						2			

	<p><i>Паўднёва-заходні дыялект.</i></p> <p>1. Тэрыторыя яго пашырэння, асноўныя фанетычныя, марфалагічныя, сінтаксічныя і лексічныя рысы.</p> <p>2. Групы гаворак паўднёва-заходняга дыялекту: заходняя (гродзенска-баранавіцкая), усходняя (слуцка-бабруйска) і паўднёвая (палеская). Месца палескай групы гаворак у паўднёва-заходнім дыялекце.</p> <p>3. Іншы погляд на вывучэнне груп гаворак у складзе дыялектаў: полацка-мінская (полацкая), віцебская і ўсходнемагілёўская групы ў паўночна-ўсходнім дыялекце; гродзенска-баранавіцкая, слуцкая, мазырская, палеская групы ў паўднёва-заходнім дыялекце (А.Крывіцкі).</p>		2			4	відэазапіс	[2], [3], [4]	Апытванне, пісьмовыя і вусныя практыкаванні, аналіз дыялектных тэкстаў
4.4.	<p><i>Сярэднебеларускія (пераходныя) гаворкі.</i></p> <p>1. Тэрыторыя пашырэння. Спалучэнне ў іх моўных рыс паўднёва-заходняга і паўночна-ўсходняга дыялектаў. Спецыфічныя моўныя рысы сярэднебеларускіх гаворак.</p> <p>2. Дыялектныя зоны як вынік культурна-гістарычнай еднасці беларускай дыялектнай мовы: паўночна-заходняя, паўднёва-ўсходняя, заходняя, усходняя і цэнтральная. Тыповыя моўныя рысы кожнай дыялектнай зоны.</p>		2				відэазапіс	[2], [3], [4]	
	<p><i>Сярэднебеларускія (пераходныя) гаворкі.</i></p> <p>1. Тэрыторыя пашырэння. Спалучэнне ў іх моўных рыс паўднёва-заходняга і паўночна-ўсходняга дыялектаў. Спецыфічныя моўныя рысы сярэднебеларускіх гаворак.</p> <p>2. Дыялектныя зоны як вынік культурна-гістарычнай еднасці беларускай дыялектнай мовы: паўночна-заходняя, паўднёва-ўсходняя, заходняя, усходняя і цэнтральная. Тыповыя моўныя рысы кожнай дыялектнай зоны.</p>		2			4	відэазапіс	[2], [3], [4]	Апытванне, пісьмовыя і вусныя практыкаванні, аналіз дыялектных тэкстаў
5.	БЕЛАРУСКАЯ ДЫАЛЕКТНАЯ МОВА (6 г.)		4	2		6			
5.1.	<p><i>Адзінства беларускай дыялектнай мовы ў асноўных лексіка-граматычных катэгорыях. Фанетыка.</i></p> <p>1. Адзінства беларускай дыялектнай мовы ў асноўных лексіка-граматычных катэгорыях. Сувязь паміж рознымі ўзроўнямі дыялектнай мовы і іх узаемная абумоўленасць.</p> <p>2. Фанетыка. Адзінства асноўных асаблівасцей фанетычнай сістэмы беларускай дыялектнай мовы.</p> <p>3. Шасціфанемная і васьміфанемная вакалічныя сістэмы беларускай дыялектнай мовы. Тэрытарыяльна абмежаваныя ў гаворках фанемы /ô/ (закрытая) і /ê/ (закрытая), фанетычныя ўмовы іх узнікнення.</p> <p>4. Супрацьпастаўленне санорных /р/ і /р'/, афрыкат /дз'/, /ц'/ і змычных /д(д')/, /т(т')/, шыпячых /ж/ і /ж'/, /ч/ і /ч'/, /ш/ і /ш'/, /дж/ і /дж'/, свісцячых /ц/ і /ц'/ у беларускіх гаворках.</p> <p>5. Рэгулярныя фанетычныя змены ў беларускай дыялектнай мове. Лабіялізацыя. Чаргаванне галосных і інш. Асаблівасці вымаўлення ненаціскных галосных у залежнасці ад фанетычнай пазіцыі. Колькасная і якасная рэдукцыя. Пазіцыйныя змяненні ненаціскных галосных пад уздзеяннем зычных і галосных суседніх складоў. Тыпы ненаціскага вакалізму беларускіх гаворак у пазіцыі пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных. Дысімілятыўнае і недысімілятыўнае аканне. Дысімілятыўнае аканне з элементамі асіміляцыі. Поўнае і няпоўнае недысімілятыўнае аканне. Поўнае недысімілятыўнае аканне – арфаэпічная норма беларускай літаратурнай мовы. Оканне. Гіпероканне. Вымаўленне на месцы этымалагічнага [o] гука [y]. Вакалізм пераходнага тыпу. Дысімілятыўна-недысімілятыўнае</p>		2					[2], [5]	

	<p>аканне. Змешаны вакалізм з оканнем і аканнем. Галосныя ў пачатку слова. Адпадзенне галосных і яго прычыны. З'яўленне галосных у пачатку слова. Тыпы ненаціскага вакалізму беларускіх гаворак у пазіцыі пасля мяккіх зычных. Дысімілятыўнае яканне, віцебскае яканне як яго разнавіднасць. Недысімілятыўнае яканне, поўнае і няпоўнае. Недысімілятыўнае няпоўнае яканне – арфаэпічная норма сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Еканне. Асаблівасці яго праяўлення ў заходнепалескіх гаворках. Рэшткі цокання ў асобных гаворках паўночнага ўсходу Беларусі. Прыстаўныя зычныя /в/, /г/, асаблівасці іх ужывання ў дыялектнай мове. Адсутнасць прыстаўных у некаторых гаворках.</p> <p>6. Нерэгулярныя фанетычныя змены ў беларускай дыялектнай мове. Варыянтнасць зычных на аснове якасных прыкмет: варыянтнасць губных; варыянтнасць прэднеязычных; варыянтнасць заднеязычных; варыянтнасць шумных, аднолькавых паводле спосабу ўтварэння; варыянтнасць санорных; варыянтнасць звонкіх і глухіх зычных; варыянтнасць цвёрдых і мяккіх. Варыянтнасць галосных на аснове якасных прыкмет. Нерэгулярныя фанетычныя з'вы квалітатыўна-дыстрыбутыўнага характару. Пратэза галосных. Пратэза зычных. Адпадзенне пачатковых фанем. Эпентэза галосных і зычных фанем. Дыярэза галосных, зычных і складоў. Метатэза фанем: метатэза галоснай і зычнай, зычных фанем і складовая. Прыпадабненне звонкіх да глухіх, адсутнасць асіміляцыі звонкіх да глухіх у частцы гаворак. Аглушэнне звонкіх зычных на канцы слова, адсутнасць аглушэння ў частцы гаворак. Асіміляцыя шыпячых да свісцячых.</p>								
	<p><i>Адзінства беларускай дыялектнай мовы ў асноўных лексіка-граматычных катэгорыях. Фанетыка.</i></p> <p>1. Адзінства беларускай дыялектнай мовы ў асноўных лексіка-граматычных катэгорыях. Сувязь паміж рознымі ўзроўнямі дыялектнай мовы і іх узаемная абумоўленасць.</p> <p>2. Фанетыка. Адзінства асноўных асаблівасцей фанетычнай сістэмы беларускай дыялектнай мовы.</p> <p>3. Рэгулярныя фанетычныя змены ў беларускай дыялектнай мове. Лабіялізацыя. Чаргаванне галосных і інш. Асаблівасці вымаўлення ненаціскных галосных у залежнасці ад фанетычнай пазіцыі. Колькасная і якасная рэдукцыя. Тыпы ненаціскага вакалізму беларускіх гаворак. Дысімілятыўнае і недысімілятыўнае аканне. Оканне. Гіпероканне. Вакалізм пераходнага тыпу. Змешаны вакалізм з оканнем і аканнем.</p> <p>4. Нерэгулярныя фанетычныя змены ў беларускай дыялектнай мове. Варыянтнасць зычных на аснове якасных прыкмет. Варыянтнасць галосных на аснове якасных прыкмет. Нерэгулярныя фанетычныя з'вы квалітатыўна-дыстрыбутыўнага характару. Пратэза. Эпентэза. Дыярэза. Метатэза. Прыпадабненне.</p>	2				2	[2], [5]	Апытванне, пісьмовыя і вусныя практыкаванні, аналіз дыялектных тэкстаў	
5.2.	<p><i>Марфалогія. Сінтаксіс. Лексіка. Фразеалогія.</i></p> <p>1. Назоўнік. Адрозненні ў формах роду. Адрозненні ў катэгорыі ліку. Рэшткі формаў парнага ліку назоўнікаў у паўднёва-заходніх гаворках. Скланенне назоўнікаў у адзіночным ліку. Дыялектныя адрозненні назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду. Форма клічнага склону. Дыялектныя адрозненні назоўнікаў жаночага роду. Дыялектныя адрозненні назоўнікаў з суфіксам -онак (-ёнак), якія абазначаюць маладых істот. Скланенне назоўнікаў на -мя, а таксама назоўнікаў <i>маці, свякроў</i> у розных гаворках. Асаблівасці скланення назоўнікаў мужчынскага роду на -а (-я). Скланенне назоўнікаў у множным ліку. Агульнаўжывальныя і дыялектныя канчаткі назоўнікаў.</p> <p>2. Займеннік. Дыялектныя адрозненні ў скланенні займеннікаў. Семантычныя адрозненні і скланенне ўказальных займеннікаў. Скланавыя формы прыналежаўных займеннікаў. Няпэўныя займеннікі з постфіксамі -сці, -ль, -та, -небудзь і прыстаўкай абы-.</p>	2					[2], [5]		

	<p>3. Прыметнік. Поўныя і кароткія формы прыметнікаў у беларускіх гаворках. Дыялектныя адрозненні скланення прыметнікаў у адзіночным ліку. Скланенне прыметнікаў у множным ліку. Злітыя канчаткі ў формах прыметнікаў. Утварэнне формаў ступеней параўнання прыметнікаў у беларускай дыялектнай мове.</p> <p>4. Лічэбнік. Дыялектныя формы ўласна колькасных, зборных і дробавых лічэбнікаў. Асаблівасці скланення колькасных і парадкавых лічэбнікаў у гаворках. Злітыя канчаткі ў парадкавых лічэбніках.</p> <p>5. Дзеяслоў. Формы інфінітыва. Варыянты постфікса -ся ў зваротных дзеясловах: -ся, -сі, -се, -сь -сё, -са, -со, -сэ, -с. Дыялектныя асаблівасці ў асновах дзеясловаў. Дыялектныя адрозненні ў спражэнні дзеясловаў. Формы будучага складанага часу. Сінтэтычная форма. Складаная форма прошлага часу ў гаворках. Дыялектныя адрозненні ў формах загаднага ладу дзеясловаў.</p> <p>6. Прыслоўе. Дыялектныя асаблівасці ў спосабах утварэння прыслоўяў. Дыялектныя асаблівасці ўтварэння ступеней параўнання прыслоўяў.</p> <p>7. Дыялектныя асаблівасці ў складзе і спосабах утварэння прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц.</p> <p>8. Акцэнтныя асаблівасці розных часцін мовы ў беларускіх гаворках.</p> <p>9. Сінтаксіс. Дыялектныя асаблівасці ў структуры словазлучэнняў. Дыялектныя адрозненні ў структуры простага сказа. Дыялектныя адрозненні ў структуры складанага сказа.</p> <p>10. Лексіка. Дыялектныя адрозненні ў лексіцы. Агульнанародныя і дыялектныя словы ў лексіцы беларускіх гаворак. Асноўныя прыкметы дыялектнага слова. Дыялектныя словы ў розных семантычных групах традыцыйнай лексікі. Гістарычныя пласты ў лексіцы сучасных беларускіх гаворак. Запозычаныя словы ў складзе дыялектнай лексікі, іх адаптацыя ў беларускай дыялектнай мове. Асноўныя тыпы дыялектных адрозненняў у лексіцы. Лексіка-семантычныя сувязі ў сістэме гаворак. Полісемія. Аманімія. Сінанімія. Матываванаць дыялектных слоў. Змены ў дыялектнай лексіцы, звязаныя з сучаснымі працэсамі развіцця тэрытарыяльных гаворак.</p> <p>11. Фразеалогія. Дыялектныя адрозненні ў фразеалогіі. Агульнапашыраныя і тэрытарыяльна абмежаваныя фразеалагізмы. Прыкметы дыялектных фразеалагізмаў. Сінанімічнасьць фразеалагізмаў. Полісемія фразеалагізмаў. Сувязь дыялектнай фразеалогіі з фразеалогіяй літаратурнай мовы.</p>					2					
6.	ДЫАЛЕКТНАЯ ЛЕКСІКАГРАФІЯ І ФРАЗЕАГРАФІЯ (4 г)	2	2			12					
6.1.	<p><i>Дыялектная лексікаграфія.</i></p> <p>1. Дыялектная лексікаграфія (дыялектаграфія) як самастойны раздзел сучаснай беларускай апісальнай дыялекталогіі. Мэты, задачы, прынцыпы і прыёмы навуковага даследавання ў дыялектаграфіі.</p> <p>2. Тыпы дыялектных слоўнікаў і прынцыпы іх укладання. Дыялектныя слоўнікі поўныя і дыферэнцыйныя. Слоўнікі дыялектызмаў з твораў пісьменнікаў.</p> <p>3. Тры асноўныя этапы ў гісторыі беларускай дыялектнай лексікаграфіі. Этнаграфічны этап, яго храналагічныя межы і асаблівасці. Этналінгвістычны этап як састаўная частка агульнага апісання беларускай мовы. Дыялектаграфічны этап у гісторыі беларускай дыялектнай лексікаграфіі.</p> <p>4. Развіццё беларускай дыялектнай лексікаграфіі ў другой палове XX ст. – пачатку XXI ст. Асаблівасці лексікаграфічнай праграмы Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук Беларусі і вынікі яе рэалізацыі.</p> <p>5. Вывучэнне лексікі беларускіх гаворак па асобных рэгіёнах. Лексікаграфічнае</p>	1						[2], [3], [4]			

	<p>даследаванне гаворак Магілёўшчыны. Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Віцебшчыны. Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Гродзеншчыны. Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Гомельшчыны.</p> <p>Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Міншчыны. Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Брэстчыны.</p> <p>Пяцітомны "Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яго пагранічча" (1979-1986) як новы тып слоўніка ў беларускай дыялектнай лексікаграфіі, што адлюстроўвае слоўнае багацце паўночна-заходняй дыялектнай зоны і беларускіх гаворак за межамі Беларусі (на тэрыторыі Латвіі, Літвы, Польшчы).</p> <p>Зборнікі дыялектнай лексікі з розных рэгіёнаў Беларусі. Тэматычныя дыялектныя слоўнікі па беларускай дыялектнай мове.</p>					2			
						2			
						2			
						2			
6.2.	<p><i>Дыялектная фразеаграфія.</i></p> <p>1. Слоўнікі беларускай дыялектнай фразеалогіі, прынцыпы іх складання.</p> <p>2. "Беларуская фразеалогія" (1968) Ф.Янкоўскага – першы беларускі слоўнік дыялектнай фразеалогіі.</p> <p>3. "Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі" (1972) Е.Мяцельскай і Я.Камароўскага. Тры выпускі фразеалагічнага слоўніка Г.Юрчанкі "І коціцца і валіцца" (1972), "І сячэ і паліць" (1974), "Слова за слова" (1977) – унікальны ў славянскай фразеаграфіі збор устойлівых словазлучэнняў з адной гаворкі Мсціслаўшчыны. "З народнай фразеалогіі: Дыферэнцыяльны слоўнік" І.Лепешава (1991). "Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны" М.Даніловіча (2000).</p> <p>4. "Прыказкі і прымаўкі" А.Аксамітава (2002) – публікацыя фразеалогіі з архіўных крыніц, рэдкіх выданняў і кафедральных збораў. "Слоўнік беларускіх народных параўнанняў" (2011) як вопыт найбольш поўнага збору вобразных канструкцый.</p>	1						[2], [3], [4]	
	<p><i>Дыялектная лексікаграфія і фразеаграфія.</i></p> <p>1. Слоўнікі беларускай дыялектнай фразеалогіі, прынцыпы іх складання.</p> <p>2. "Беларуская фразеалогія" (1968) Ф.Янкоўскага – першы беларускі слоўнік дыялектнай фразеалогіі.</p> <p>3. "Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі" (1972) Е.Мяцельскай і Я.Камароўскага. Тры выпускі фразеалагічнага слоўніка Г.Юрчанкі "І коціцца і валіцца" (1972), "І сячэ і паліць" (1974), "Слова за слова" (1977) – унікальны ў славянскай фразеаграфіі збор устойлівых словазлучэнняў з адной гаворкі Мсціслаўшчыны. "З народнай фразеалогіі: Дыферэнцыяльны слоўнік" І.Лепешава (1991). "Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны" М.Даніловіча (2000).</p> <p>4. "Прыказкі і прымаўкі" А.Аксамітава (2002) – публікацыя фразеалогіі з архіўных крыніц, рэдкіх выданняў і кафедральных збораў. "Слоўнік беларускіх народных параўнанняў" (2011) як вопыт найбольш поўнага збору вобразных канструкцый.</p> <p>5. Вывучэнне лексікі беларускіх гаворак па асобных рэгіёнах. Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Магілёўшчыны. Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Віцебшчыны.</p>		2			2		[2], [3], [4]	Апытванне , рэфераты
						2			

	Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Гродзеншчыны. Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Гомельшчыны. Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Міншчыны. Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Брэстчыны. Пяцітомны "Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яго пагранічча" (1979-1986) як новы тып слоўніка ў беларускай дыялектнай лексікаграфіі, што адлюстроўвае слоўнае багацце паўночна-заходняй дыялектнай зоны і беларускіх гаворак за межамі Беларусі (на тэрыторыі Латвіі, Літвы, Польшчы). Зборнікі дыялектнай лексікі з розных рэгіёнаў Беларусі. Тэматычныя дыялектныя слоўнікі па беларускай дыялектнай мове.							
7.	ДЫЯЛЕКТНАЯ АСНОВА ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ (6 г)	1	2	2				
	1. З гісторыі фарміравання нацыянальных літаратурных моў. Значэнне тэрміна "літаратурная мова" ў сучасным мовазнаўстве. 2. Асаблівасці фарміравання беларускай літаратурнай мовы ў 17 – пачатку 20 стст. 3. Агульнабеларускія моўныя рысы і іх роля ў стварэнні сучаснай літаратурнай мовы. Важнейшыя асаблівасці паўднёва-заходняга і паўночна-ўсходняга дыялектаў у складзе літаратурнай мовы. Значэнне сярэднебеларускіх гаворак у станаўленні літаратурнай мовы і яе нормаў. Дваісты характар нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы.	1		1			[3], [5]	Апытванне , рэфераты
	1. З гісторыі фарміравання нацыянальных літаратурных моў. Значэнне тэрміна "літаратурная мова" ў сучасным мовазнаўстве. 2. Асаблівасці фарміравання беларускай літаратурнай мовы ў 17 – пачатку 20 стст. 3. Агульнабеларускія моўныя рысы і іх роля ў стварэнні сучаснай літаратурнай мовы. Важнейшыя асаблівасці паўднёва-заходняга і паўночна-ўсходняга дыялектаў у складзе літаратурнай мовы. Значэнне сярэднебеларускіх гаворак у станаўленні літаратурнай мовы і яе нормаў. Дваісты характар нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы.		2	1			[3], [5]	Вусныя паведамленні па тэме, рэфераты
8.	ДЫЯЛЕКТАЛОГІЯ І ВЫКЛАДАННЕ РОДНАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ Ў ШКОЛЕ (6 г)	1	2		4			
	1. Дыялектная аснова мовы вучняў і засваенне нормаў літаратурнай мовы. Патрабаванні школьных праграм да культуры вуснай і пісьмовай мовы вучняў. 2. Дыферэнцыяльны падыход да выкладання роднай мовы ў дыялектных умовах – асноўнае патрабаванне да працы настаўніка. Сістэматычнае назіранне над мовай вучняў. Выяўленне і класіфікацыя дыялектных адхіленняў у вуснай і пісьмовай мове. Аналіз памылак, звязаных з уплывам роднай гаворкі. Супастаўленне дыялектных з'яў з адпаведнымі з'явамі літаратурнай мовы. Папярэджанне дыялектных памылак. 3. Назіранні вучняў за дыялектнымі асаблівасцямі мясцовай гаворкі, збор лексічнага матэрыялу і складанне дыялектных мікраслоўнікаў. Назіранні за ўжываннем дыялектызмаў у творах беларускай мастацкай літаратуры. Дыялектызмы ў творах пісьменнікаў, якія нарадзіліся ў гэтым раёне, вобласці. Запіс і аналіз вучнямі фальклорных твораў, у якіх адлюстроўваюцца дыялектныя з'явы роднай гаворкі. 4. Назіранні школьнікаў за вуснай мовай аднакласнікаў і ўласнай мовай. 5. Арганізацыя ў кабінце беларускай мовы кутка "Родная гаворка".	1			2		[1], [4], [5]	Вусныя паведамленні па тэме, рэфераты

<p>1. Дыялектная аснова мовы вучняў і засваенне нормаў літаратурнай мовы. Патрабаванні школьных праграм да культуры вуснай і пісьмовай мовы вучняў.</p> <p>2. Дыферэнцыяльны падыход да выкладання роднай мовы ў дыялектных умовах – асноўнае патрабаванне да працы настаўніка. Сістэматычнае назіранне над мовай вучняў. Выяўленне і класіфікацыя дыялектных адхіленняў у вуснай і пісьмовай мове. Аналіз памылак, звязаных з уплывам роднай гаворкі. Супастаўленне дыялектных з'яў з адпаведнымі з'явамі літаратурнай мовы. Папярэджанне дыялектных памылак.</p> <p>3. Назіранні вучняў за дыялектнымі асаблівасцямі мясцовай гаворкі, збор лексічнага матэрыялу і складанне дыялектных мікраслоўнікаў. Назіранні за ўжываннем дыялектызмаў у творах беларускай мастацкай літаратуры. Дыялектызмы ў творах пісьменнікаў, якія нарадзіліся ў гэтым раёне, вобласці. Запіс і аналіз вучнямі фальклорных твораў, у якіх адлюстроўваюцца дыялектныя з'явы роднай гаворкі.</p> <p>4. Назіранні школьнікаў за вуснай мовай аднакласнікаў і ўласнай мовай.</p> <p>5. Арганізацыя ў кабінце беларускай мовы кутка "Родная гаворка".</p>		2		2				[1], [4], [5]	Вусныя паведамленні па тэме, рэфераты
Усяго:	26	24	2	4	44				залік

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

ЛІТАРАТУРА

Асноўная літаратура

1. Леванцэвіч, Л. В. Беларуская дыялекталогія : вучэб.-метадыч. комплекс / Л. В. Леванцэвіч. – Брэст : Брэст. дзярж. ун-т, 2014. – 156 с.

Дадатковая літаратура

1. Бірыла, А. В. Выбраныя працы / А. В. Бірыла. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – 542 с.

2. Блінава, Э. Д. Беларуская дыялекталогія : вучэб. дапам. / Э. Д. Блінава, Е. С. Мяцельская. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1991. – 304 с.

3. Вайтовіч, Н. Т. Ненаціскны вакалізм народных гаворак Беларусі / Н. Т. Вайтовіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – 219 с.

4. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 294 с.

5. Крывіцкі, А. А. Лінгвагеаграфія / А. А. Крывіцкі // Беларуская мова : энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча ; рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1994. – С. 309–311.

6. Крывіцкі, А. А. Паўднёва-заходні дыялект / А. А. Крывіцкі // Беларуская мова : энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча ; рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1994. – С. 415–417.

7. Міхайлаў, П. А. Заходнепалескія гаворкі / П. А. Міхайлаў // Культура Беларусі : энцыклапедыя : у 6 т. / рэдкал.: У. Ю. Аляксандраў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2013. – Т. 4. – С. 80–83.

8. Міхайлаў, П. А. 3 гісторыі групы беларускіх гаворак / П. А. Міхайлаў // Роднае слова. – 2013. – № 3. – С. 23–25.

9. Чарнякевіч, Ю. В. Атлас гаворак паўночна-ўсходняй Брэстчыны / Ю. В. Чарнякевіч. – Мінск : Тэхналогія, 2009. – 255 с.

10. Чарнякевіч, Ю. В. Ізаглы і пучкі ізаглы на картах «Атласа гаворак паўночна-ўсходняй Брэстчыны» / Ю. В. Чарнякевіч // Вес. БДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2016. – № 4. – С. 104–107.

11. Чарнякевіч, Ю. В. Марфалагічная сістэма гаворак жыхароў паўночна-ўсходняй Брэстчыны / Ю. В. Чарнякевіч // Вес. БДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2008. – № 4. – С. 43–45.

12. Чарнякевіч, Ю. В. Фанетычная сістэма гаворак жыхароў паўночна-ўсходняй Брэстчыны / Ю. В. Чарнякевіч // Вес. БДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2008. – № 1. – С. 73–79.

МЕТАДЫЧНЫЯ РЕКАМЕНДАЦЫІ ПА АРГАНІЗАЦЫІ І ВЫКАНАННІ КІРУЕМАЙ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ СТУДЭНТАЎ

Адной з галоўных задач, якія стаяць перад вышэйшай школай, з'яўляецца павышэнне якасці падрыхтоўкі будучых спецыялістаў. Будучы выпускнік павінен не толькі атрымліваць веды па прадметах, якія прадугледжаны вучэбнымі праграмамі, авалодаць уменнямі і навыкамі выкарыстання гэтых ведаў, метадамі даследчай работы, але і ўмець самастойна набыць новыя навуковыя звесткі.

Сістэматычна арганізаваная самастойная работа студэнтаў з'яўляецца асноўным сродкам падрыхтоўкі да самастойнай дзейнасці, а змест, метады, формы выступаюць у ролі фактараў, якія ўплываюць на даную падрыхтоўку.

Арганізацыя кіруемай самастойнай работы студэнтаў накіравана на вырашэнне наступных задач:

- паўтарэнне, замацаванне і абагульненне раней атрыманых ведаў;
- удасканаленне прадметных навыкаў, фарміраванне даследчых уменняў і навыкаў;
- актывізацыя вучэбнай і навукова-даследчыцкай дзейнасці студэнтаў;
- фарміраванне гатоўнасці студэнтаў да самаадукацыі.

Крыніцай інфармацыі пры выкананні студэнтамі кіруемай самастойнай работы могуць выступаць: канспект; друкаваныя матэрыялы; падручнікі і слоўнікі; матэрыялы на электронных носбітах.

План кіруемай самастойнай работы прадугледжвае: форму работы, змест (аб'ём) работы, тэрмін выканання, віды кантролю.

У залежнасці ад **месца і часу правядзення** КСР, характару кіраўніцтва ёю з боку выкладчыка і спосабу кантролю за яе вынікамі падзяляецца на наступныя віды:

- самастойную працу падчас асноўных аўдыторных заняткаў (лекцый, семінараў);
- самастойную працу пад кантролем выкладчыка ў форме планавых кансультацый, творчых кантактаў, залікаў і экзаменаў;
- пазааўдыторную самастойную працу пры выкананні студэнтам дамашніх заданняў навучальнага і творчага характару.

Самастойнасць пералічаных вышэй відаў прац досыць умоўная, і ў рэальным адукацыйным працэсе гэтыя віды перасякаюцца адзін з адным.

Самастойная праца студэнтаў дзённай формы атрымання адукацыі дастаткова разнастайная, яна **можа прадугледжваць**:

- выкананне самастойных прац;
- выкананне кантрольных прац, складанне схем, табліц;
- працу з даведачнай, метадычнай і навуковай літаратурай па мовазнаўстве;
- абарону выкананых прац;
- падрыхтоўку да дыскусій, канферэнцый;

– падрыхтоўку да тэсціравання і інш.

Асноўныя **віды заданняў** для кіруемай самастойнай працы:

– вывучэнне навуковых і вучэбных тэкстаў (падручнікі, першакрыніцы, дадатковая літаратура);

– складанне плану тэксту;

– графічнае адлюстраванне структуры тэксту;

– канспектаванне тэксту;

– выпіскі з тэксту;

– праца са слоўнікамі, даведнікамі; азнаямленне з нарматыўнымі дакументамі;

– вучэбна-даследчыцкая дзейнасць;

– выкарыстанне аўдыа- і відэазапісаў.

Для **замацавання і сістэматызацыі ведаў**, набытых студэнтамі самастойна, выкарыстоўваюцца наступныя віды дзейнасці:

– праца з канспектам лекцыі (апрацоўка тэксту), паўторная работа над вучэбным матэрыялам (з падручнікаў, першакрыніц, дадатковай літаратуры і інш.);

– складанне планаў і тэзісаў адказаў;

– складанне табліц для сістэматызацыі навучальнага матэрыялу;

– вывучэнне нарматыўных матэрыялаў;

– адказы на кантрольныя пытанні;

– падрыхтоўка паведамленняў да выступлення на семінары, канферэнцыі;

– падрыхтоўка рэфератаў, дакладаў;

– складанне бібліяграфіі і інш.;

Для **фарміравання ўменняў** выкарыстоўваюцца наступныя віды дзейнасці:

– выкананне практыкаванняў па ўзоры;

– рашэнне варыянтных заданняў і практыкаванняў;

– выкананне схем, табліц і пад.;

– рэфлексійны аналіз прафесійных уменняў з выкарыстаннем аўдыа- і відэатэхнікі і інш.

Віды заданняў для кіруемай самастойнай працы, іх змест і характар могуць мець варыятыўны і дыферэнцыяваны характар, улічваюць спецыфіку матэрыялу, які выносіцца на самастойнае вывучэнне.

Сярод **канкрэтных відаў** самастойнай работы рэкамендуецца выкарыстоўваць наступныя:

а) самастойная работа па ўзоры (перанос вядомага спосабу ў аналагічную сітуацыю). Пазнаваўчая дзейнасць студэнтаў пры выкананні гэтых заданняў выяўляецца ў асэнсаванні, запамінанні і ўзнаўленні вучэбнага матэрыялу і прымяненні яго па ўзоры. Яе асноўная мэта – замацаванне ведаў, фарміраванне ўменняў і навыкаў.

б) рэканструктыўна-варыятыўная самастойная работа (перанос вядомага спосаба з некаторай мадыфікацыяй у незнаёмую сітуацыю). На гэтым узроўні студэнт прымяняе вядомы спосаб, адаптуючы яго да новай сітуацыі.

в) эўрыстычная самастойная работа (перанос вядомых спосабаў у нестандартную сітуацыю). Пры гэтым студэнт самастойна выбірае, якія рысы ён можа вылучыць, у якой паслядоўнасці іх падаць і на якія акцэнтаваць асаблівую ўвагу. Дзякуючы гэтаму, самастойная работа набывае даследчы характар.

Для правядзення **кантролю** самастойнай працы студэнтаў выкарыстоўваюцца:

- праверка індывідуальных заданняў;
- семінарскія заняткі;
- калёквіумы;
- канферэнцыі;
- залікі па тэмах, па раздзелах;
- тэсціраванне;
- кантрольныя работы;
- вусны і пісьмовы экзамены.

Для кантролю эфектыўнасці арганізацыі самастойнай працы студэнтаў можна праводзіць анкетаванне, падчас якога выяўляць карыснасць тых ці іншых відаў і арганізацыйных формаў самастойных прац, правільнасць і своєчаснасць іх уключэння ў навучальны працэс, дастатковасць метадычнага забеспячэння, адпаведнасць запланаванага часу на іх выкананне і г.д.

Крытэрыямі адзнакі вынікаў самастойнай працы студэнта могуць з'яўляцца:

- узровень засваення студэнтам вучэбнага матэрыялу;
- уменне студэнта выкарыстоўваць тэарэтычныя веды пры выкананні практычных задач;
- абгрунтаванасць і выразнасць выкладу адказу;
- афармленне матэрыялу ў адпаведнасці з патрабаваннямі стандартаў;
- сфарміраваныя ўменні і навыкі ў адпаведнасці з мэтамі і задачамі вывучэння дысцыпліны.

Самастойная работа студэнтаў можа быць паспяховай толькі ў выпадку яе правільнай арганізацыі, неабходнага метадычнага суправаджэння, дзейснага кантролю, абавязковай сістэматызацыі, а пры неабходнасці і карэкціроўкі ведаў, атрыманых студэнтамі самастойна.

Важным змястоўным элементам самастойнай работы з'яўляецца работа студэнтаў над памылкамі, дапушчанымі пры выкананні запланаванай работы. Выкладчык толькі падкрэслівае словы і выразы, у якіх назіраецца памылковае напісанне ці ўжыванне, даючы студэнту магчымасць разабрацца з імі самастойна, г.з. зрабіць гэтыя недахопы аб'ектамі свядомай мэтанакіраванай работы.

МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ ПА АРГАНІЗАЦЫІ І ВЫКАНАННІ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ СТУДЭНТАЎ

Для павышэння якасці прафесійнай падрыхтоўкі будучых настаўнікаў-філолагаў мэтазгодна на працягу ўсяго тэрміну навучання ў ВНУ прыцягваць кожнага студэнта да сістэматычнай самастойнай работы. Змест і формы самастойнай работы студэнтаў распрацоўваюцца супрацоўнікамі кафедры ў адпаведнасці з мэтамі і задачамі адукацыйнага стандарту.

Матэрыял, рэкамендаваны для самастойнага вывучэння, студэнты павінны атрымліваць ад выкладчыка з першых тыдняў семестра. Матэрыял для самастойнай працы, распрацаваны выкладчыкамі кафедры, можа ўключаць комплексы індывідуальных заданняў па пэўных тэмах, сістэму індывідуальных дамашніх кантрольных работ па тэмах і раздзелах дысцыпліны.

Эфектыўнасць самастойнай працы студэнтаў залежыць ад многіх фактараў. Тут і аптымальны выбранае форма працы, і дакладныя, канкрэтныя ўказанні і рэкамендацыі выкладчыка з наступнай аб'ектыўнай ацэнкай яе вынікаў і, самае важнае, сістэматычнасць і паслядоўнасць у правядзенні такой працы.

Тэксты для самастойнага чытання і вывучэння, канспектавання і рэферыравання, метадычныя ўказанні па напісанні рэферата, кантрольныя тэсты і заданні для самастойнай працы студэнтаў прадстаўлены ў кнізе: Мяцельская, Е. С. Беларускае дыялекталогія: Практыкум / Е. С. Мяцельская, Э. Д. Блінава. - Мінск, 1991. - 287 с.

Модуль	Тэксты для самаст. чытання і вывучэння	Кантрольныя тэксты	Заданні для самаст. работы
Модуль 1. Прадмет і задачы дыялекталогіі	Стр. 11-31, 36-50	Стр. 51-57	Стр. 58-60
Модуль 2. Групоўка гаворак на тэрыторыі Беларусі	Стр. 72-88, 97-112, 125-145, 157-172	Стр. 173-188	Стр. 189-192
Модуль 3. Заходнепалескія гаворкі як асобны структурны тып	Стр. 196-208, 212-230	Стр. 231-236	Стр. 237-238

У дапаможніку прадстаўлены тэмы рэфератаў да кожнага практычнага занятку, а таксама падаюцца тэксты для канспектавання і рэферыравання:

- 1) І.Я.Яшкін. Узаемадзеянне рознадзялектных сістэм. Мн., 1976, с.28-62;
- 2) Вайтовіч Н.Т. Ненаціскны вакалізм народных гаворак Беларусі. Мн., 1968, с. 10-55;
- 3) М.А.Жыдовіч. Назоўнік у беларускай мове. Мн., 1969, с. 15-44.

ПРЫКЛАДНЫ ПЕРАЛІК ЗАДАННЯЎ КІРУЕМАЙ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ СТУДЭНТАЎ

Тэма 7 Дыялектная аснова літаратурнай мовы – 2 гадзіны (лекцыйныя)

Заданне:

1 модуль складанасці – на аснове падручніка (Мяцельская, Е. С. Беларуская дыялекталогія: Практыкум / Е. С. Мяцельская, Э. Д. Блінава. - Мінск, 1991. - 287 с.) складзіце план адказаў на пытанні.

1. Ці ёсць адрозненні ў сістэме зычных гаворкі і літаратурнай мовы?
2. Як перадаюцца ў гаворках пярэдняязычныя санорныя [p] і [p']? Як называюцца такія гаворкі?
3. Як перадаюцца пярэдняязычныя афрыкаты [дз'] — [ц'] і змычныя [д(д')| і [т(т')]?]
4. Як перадаюцца пярэдняязычныя шыпячыя [ж], [ч], [ш] і афрыкаты [дж], [ц]?]
5. Як перадаюцца губныя фанемы [б] — [б'], [в] — [в'], [м] - [м'], [п] - [п']?
6. Ці ўласцівы фанемы [ф] — [ф'] сістэме кансанантызму беларускай мовы?

2 модуль складанасці – выканайце заданні 7-12 з практыкума (Мяцельская, Е. С. Беларуская дыялекталогія: Практыкум / Е. С. Мяцельская, Э. Д. Блінава. - Мінск, 1991. - 287 с.): складзіце апорныя схемы «Асаблівасці гаворак у склоне», «Асаблівасці гаворак у склоне», «Дыялектныя канчаткі назоўнікаў адзіночнага і множнага ліку ўсіх тыпаў скланення», запоўніце табліцы «Несупадзенне назоўнікаў у родзе», «Скланенне рознаскланяльных назоўнікаў».

3 модуль складанасці – падрыхтуйце праект «Фанетыка і марфалогія дыялектнай мовы» і абараніце яго.

Тэма 8. Дыялекталогія і выкладанне роднай мовы і літаратуры ў школе – 4 гадзіны (практычныя)

Заданне:

1 модуль складанасці – на аснове падручніка (Мяцельская, Е. С. Беларуская дыялекталогія: Практыкум / Е. С. Мяцельская, Э. Д. Блінава. - Мінск, 1991. - 287 с.) складзіце кароткі канспект па пытаннях

1. Дыялектная аснова мовы вучняў і засваенне нормаў літаратурнай мовы.
2. Патрабаванні школьных праграм да культуры вуснай і пісьмовай мовы вучняў.

2 модуль складанасці – падрыхтуйце рэферат па адной з прапанаваных тэмаў.

1. Выяўленне і класіфікацыя дыялектных адхіленняў у вуснай і пісьмовай мове.
2. Аналіз памылак, звязаных з уплывам роднай гаворкі.
3. Супастаўленне дыялектных з'яў з адпаведнымі з'явамі літаратурнай мовы.
4. Папярэджанне дыялектных памылак.

3 модуль складанасці – падрыхтуйце праект «Арганізацыя ў кабінэце беларускай мовы кутка "Родная гаворка"» і абараніце яго.

ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫКАНАННЯ САМАСТОЙНАЙ ПРАЦЫ СТУДЭНТАЎ

№ п/п	Назва тэмы, раздзела	К-сць гадзін	Заданне	Форма выканання
2.1.	Крыніцы вывучэння беларускай дыялектнай мовы. Запісы фалькларыстаў, этнографу XIX – XXI стст., мастацкія творы пачатку фарміравання сучаснай беларускай літаратурнай мовы, матэрыялы дыялектолагаў XIX – XXI стст., дыялектныя слоўнікі, хрэстаматы вуснага маўлення, лінгвістычныя атласы і інш.	2	Напісанне рэферата па тэме (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Пісьмовая
2.2.	Дыялекталагічныя даследаванні беларускіх гаворак у пасляваенны перыяд.	2	Падрыхтаваць даклад па тэме (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Вусная
3.	Тыпы лінгвістычных атласаў у залежнасці ад моўных узроўняў: а) універсальны, б) тэматычны Тыпы лінгвістычных атласаў у залежнасці ад тэрыторыі даследавання: а) агульнаацыянальны, б) рэгіянальны, в) атласы груп моў, г) сем'яў моў ці кантынентаў Беларускія дыялектныя асаблівасці на картах гэтых атласаў. З гісторыі лінгвагеаграфіі (Г.Венкер, Ж.Жыльерон, Я.Карскі, Маскоўская дыялекталагічная камісія, П.Бузук).	2	Падрыхтаваць даклад (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Вусная
		2	Падрыхтаваць даклад (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Вусная
		2	Падрыхтаваць даклад (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Вусная
		2	Падрыхтаваць даклад (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Вусная
4.1.	Першая спроба падзелу гаворак беларускай мовы на групы. Падзел Я.Карскім беларускай мовы на паўночна-ўсходні і паўднёва-заходні дыялекты. Групоўка беларускіх гаворак, зробленая Маскоўскай дыялекталагічнай камісіяй. Пытанні групоўкі гаворак беларускай мовы ў працах М.Дурнава і П.Бузук. Выдзяленне групы пераходных гаворак паміж дыялектамі беларускай мовы. Сучасная групоўка беларускіх гаворак на аснове матэрыялаў "Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы". Асноўныя прынцыпы, на якіх заснавана групоўка (этнагенетычны і	2	Скласці канспект (рэпазіторый)	Пісьмовая
		2	Скласці канспект (рэпазіторый)	Пісьмовая

	культурна-гістарычны).			
4.2.	Групы гаворак паўночна-ўсходняга дыялекту: заходняя (полацкая) і ўсходняя (віцебска-магілёўская).	4	Напісанне рэферата па тэме (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Пісьмовая
4.3.	Групы гаворак паўднёва-заходняга дыялекту: заходняя (гродзенска-баранавіцкая), усходняя (случка-бабруйская) і паўднёвая (палеская). Месца палескай групы гаворак у паўднёва-заходнім дыялекце.	4	Напісанне рэферата па тэме (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Пісьмовая
4.4.	Дыялектныя зоны як вынік культурна-гістарычнай еднасці беларускай дыялектнай мовы: паўночна-заходняя, паўднёва-ўсходняя, заходняя, усходняя і цэнтральная. Тыповыя моўныя рысы кожнай дыялектнай зоны.	4	Напісанне рэферата па тэме (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Пісьмовая
5. 1.	Нерэгулярныя фанетычныя змены ў беларускай дыялектнай мове. Варыянтнасць зычных на аснове якасных прыкмет. Варыянтнасць галосных на аснове якасных прыкмет. Нерэгулярныя фанетычныя з'вы квалітатыўна-дыстрыбутыўнага характару. Пратэза. Эпентэза. Дыярэза. Метатэза. Прыпадабненне.	2	Напісанне рэферата па тэме (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Пісьмовая
5.2.	Фразеалогія. Дыялектныя адрозненні ў фразеалогіі. Агульнапашыраныя і тэрытарыяльна абмежаваныя фразеалагізмы. Прыкметы дыялектных фразеалагізмаў. Сінанімічнасць фразеалагізмаў. Полісемія фразеалагізмаў. Сувязь дыялектнай фразеалогіі з фразеалогіяй літаратурнай мовы.	2	Выкананне практыкавання або рэферат (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Пісьмовая
6.1.	Вывучэнне лексікі беларускіх гаворак па асобных рэгіёнах. Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Магілёўшчыны.	2	Напісанне рэферата па тэме (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Пісьмовая
	Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Віцебшчыны.	2	Выкананне практыкавання або рэферат (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Пісьмовая
	Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Гродзеншчыны.	2	Выкананне практыкавання або рэферат (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Пісьмовая
	Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Гомельшчыны.	2	Падрыхтаваць прэзентацыю (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Вусная
Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Міншчыны.	2	Падрыхтаваць прэзентацыю (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Вусная	
Лексікаграфічнае даследаванне гаворак Брэстчыны.	2	Падрыхтаваць прэзентацыю (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Вусная	
Пяцітомны "Слоўнік беларускіх				

	гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яго пагранічча" (1979-1986) як новы тып слоўніка ў беларускай дыялектнай лексікаграфіі, што адлюстроўвае слоўнае багацце паўночна-заходняй дыялектнай зоны і беларускіх гаворак за межамі Беларусі (на тэрыторыі Латвіі, Літвы, Польшчы). Зборнікі дыялектнай лексікі з розных рэгіёнаў Беларусі. Тэматычныя дыялектныя слоўнікі па беларускай дыялектнай мове.	2	Напісанне рэферата па тэме (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Пісьмовая
6.2.	Слоўнікі беларускай дыялектнай фразеалогіі, прынцыпы іх складання. “Слоўнік беларускіх народных параўнанняў” (2011) як вопыт найбольш поўнага збору вобразных канструкцый.	2 2	Напісанне рэферата па тэме (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр) Падрыхтаваць прэзентацыю (рэсурсна-інфармацыйны цэнтр)	Пісьмовая Вусная

ПЕРАЛІК СРОДКАЎ, ЯКІЯ ВЫКАРЫСТОЎВАЮЦА ДЛЯ ДЫАГНОСТЫКІ ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

Для атрымання аб'ектыўнай інфармацыі аб ўзроўні паспяховасці студэнтаў мэтазгодна сістэматычна выкарыстоўваць розныя віды кантролю, сярод якіх: бягучы, тэматычны, прамежкавы і выніковы. Кожны з відаў кантролю ўжываецца на пэўным этапе навучання і выконвае ў педагагічным працэсе адну з функцый: стымулюючую, навучальную, дыягнастычную, выхаваўчую і інш.

Дыягностыка кампетэнцый па дысцыпліне можа мець розныя формы.

Вусны кантроль: фронтальнае, індывідуальнае, ушчыльненае (камбінаванае) апытванне на лекцыях і практычных занятках, калёквіумы, даклады, вусны аналіз дыялектнага тэксту, вусны залік.

Пісьмовы кантроль: тэрміналагічныя дыктанты, кантрольныя работы, пісьмовыя работы па аўдыторных (дамашніх) практыкаваннях, рэфераты, пісьмовы аналіз тэксту гаворкі, пісьмовы залік.

Тэставы кантроль: выкананне тэставых заданняў адкрытага і закрытага тыпу.

**Пра́такол узга́днення рабо́чай пра́грамы з іншымі дысцы́плінамі
спецыя́льнасці**

Назва вучэбнай дысцыпліны, з якой патрабуецца ўзга́дненне	Назва кафедры	Прапановы аб зменах у змесце вучэбнай праграмы ўстаноўвы вышэйшай адукацыі па вучэбнай дысцыпліне	Рашэнне, прынятае кафедрай, што распрацавала вучэбную праграму
<p>1. Сучасная беларуская літаратурная мова.</p> <p>2. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы</p>	<p>мовазнаўства і лінгвадыдактыкі</p>	<p>Дубліраванне вучэбнага матэрыялу і неістотныя супярэчнасці паміж праграмамі ліквідаваны на этапе распрацоўкі вучэбных праграм.</p>	<p>пра́такол № 11 ад 20.05.2021 г.</p>